

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «М. С. Грушевський – культурний та політичний діяч»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки
(спеціальності)
032 «історія та археологія»
Лут Дар'я Василівна

Керівник: к.і.н., доцент
Майстренко Владислав
Сергійович

Рецензент: к.і.н., доцент
Журавльов Денис
Володимирович

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ПОСТАТЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
1.1. Коротка характеристика життєвого шляху М. С. Грушевського.....	13
1.2. М. Грушевський, як державний будівничий України.....	21
1.3. Діяльність М. Грушевського в період еміграції та останніх років життя.....	24
РОЗДІЛ ІІ. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО	
2.1. М. Грушевський як політик та політичний мислитель.....	27
2.2. Ідеї відродження української державності в поглядах М. Грушевського та їх значення для подальшого розвитку державотворення в Україні.....	31
2.3. Внесок М. Грушевського у розвиток українського національного політичного процесу.....	36
РОЗДІЛ ІІІ. КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО.....	39
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення української держави – тривалий процес, саме впродовж нього багато дослідників, діячів, вчених зробили великий внесок в розвиток та історію. Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Грушевський – всі ці люди належать до велетнів української національної культури. Саме ці та інші люди здійснили неоціненний вплив на політичне становлення українського народу, саме вони твердо усвідомлювали необхідність автономії України, її національного визволення.

Постать М. Грушевського за радянського тоталітарного режиму згадували з негативними ярликами, його наукову, педагогічну, просвітницьку, громадську та політичну діяльність подавали у викривленому віддзеркаленні. Протягом життя, його зображували буржуазним націоналістом, ідеологом та натхненником української контрреволюції, агентом австро-німецького імперіалізму, ворогом українського народу, та фальсифікатором історії України, хоча все вищеперераховане абсолютно не про нього.

Але, Михайло Грушевський по праву вважається визначним політичним та культурним діячем, істориком, політологом, громадським, державним діячем. Він був лідером українського національно-визвольного руху, автором майже 1800 наукових праць. Його погляди сформулювались ще під час юнацьких років, в ті часи він захоплювався історією України.

Як політик, Михайло Грушевський пройшов важкий шлях від засновника Національно-демократичної партії Галичини та Товариства українських поступовців у Києві до статусу творця засад Української незалежної держави та голови Центральної Ради. Його погляди змінювалися під впливом політичних та соціальних змін, а суспільно-політичні та історико-правові концепції еволюціонували. Погляди М. Грушевського відрізняють до російської революції та після неї. Вищим мірилом у науковій творчості, та в громадсько-політичній діяльності були любов до свого народу

та історичної істини. Життя та діяльність М. Грушевського потрібно вивчати, особливо в умовах сьогодення, коли відбувається російсько-українська війна.

Отже, з вищенаведеного немає сумнівів, що дана тема є актуальною в наш час, та вимагає глибинного дослідження.

Об'єктом дослідження є особа Михайла Сергійовича Грушевського.

Предметом дослідження виступають громадсько-політична, культурна та наукова діяльність М. С. Грушевського.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1886-1934 років. Хронологічні кордони зумовлені життєвим періодом Михайла Грушевського.

Нижньою хронологічною датою є 1886 р., коли народився Грушевський. Верхньою хронологічною датою є 1934 р., коли помер Михайло Сергійович.

Іноді для більш логічного та кращого викладу матеріалу ми виходили за вказані хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження визначаються межами українських земель, які на той час входили до складу різних держав, та де бував М. Грушевський.

Історіографія дослідження. Михайло Сергійович Грушевський жив та творив історію понад сто років назад, але його особистість та діяльність цікава історикам і по сьогоднішній день. Адже сторінки історичного минулого багато в чому сучасні.

Історіографія проблеми є досить великою, тому пропонуємо її розглянути. Дана проблема з 90-х років XIX століття до середини 60-х років XX століття особливо не досліджувалася, а тому наукові розробки майже відсутні. Цей період характерний тим, що протягом нього були поширені праці сучасників Михайла Грушевського, яким в основному був притаманний довідковий, інформативний, популярно-науковий або публіцистичний стиль. Проте, можна виокремити праці С. Щеголева^{1,2} та А.

¹ Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. – К., 1914. – 158 с.

² Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – 368 с.

Стороженка ¹, ми їх виокремили тому, що на нашу думку в них розміщені матеріали, за допомогою яких можна дослідити громадсько-політичну діяльність. Проте, в цих роботах є досить велика кількість фактологічного матеріалу, та деякі вигадані факти стосовно Грушевського, адже автори цих праць були його опонентами.

Серед науково-популярних статей, що були написані за життя діяча варто виділити С. Єфремова ², та О. Лотоцького ³, адже ці роботи були написані об'єктивно та інформативно. Також, ми просто не могли не згадати роботу Д. Багалія, що має назву «Академік М. С. Грушевський та його місце в українській історіографії» ⁴.

Майже одразу після смерті діяча з'являються праці, у яких було розглянуто громадсько-політичну діяльність Михайла Грушевського протягом 1894-1914 років, зокрема: М. Андрусяка ⁵, О. Бочковського ⁶, І. Витановича ⁷, І. Крип'якевича ⁸, М. Остаповича ⁹, Я. Падеха ¹⁰, та Я. Серкіза ¹¹. У цей час на території радянської України про Грушевського нічого не публікується, окрім декількох слів в некрологах, та слів Затонського, що були сказані на похороні діяча ¹².

Після війни ім'я Михайла Сергійовича у виданнях, якщо і згадується, то лише з песимістичним настроєм, та такими ярликами, як: «контрреволюціонер» та «буржуазно-націоналістичний». У цей період М.

¹ Стороженко А. Происхождение и сущность украинофильства. – К., 1913. – 58 с.

² Єфремов С. На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М.С.Грушевського // Український історик. – 1995. – №1-4. – С.167-179.

³ Белоусенко А. [Лотоцький О.] На общественном посту (М.С.Грушевский как общественный деятель) // Украинская жизнь. – 1916. – №12. – С.17-29.

⁴ Багалій Д. Академік М.С.Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. – №1. – С.160-217.

⁵ Андрусяк М. Михайло Грушевський. Перший президент Української держави, історик-політик-культурний діяч // Літопис "Червоної Калини". – 1935. – Ч.1. – С.2-4.

⁶ Бочковський О. М.Грушевський як соціолог // Кооперативна республіка. – 1935. – Ч.11. – С.313-321.

⁷ Витанович І. Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч // Кооперативна республіка. – 1935. – Ч.1. – С.7-15.

⁸ Крип'якевич І. Михайло Грушевський. – Львів, 1935. – 63 с.

⁹ Остапович М. Президент. Життя і діяльність Михайла Грушевського. – Львів, 1937. – 62 с.

¹⁰ Падех Я. Грушевський як учитель галицьких українців // Стрийська думка. – 1935. – Ч.2,3.

¹¹ Серкіз Я. Вшанування пам'яті М.Грушевського галицькою пресою 1934-1935 // Українська періодика: історія і сучасність. Доп. та повід. 2-ої всеукр. наук. теор. конф. 21-22 грудня 1994 р. – Львів-Житомир, 1994. – С.120-121.

¹² Промова освіти УРСР В. П. Затонського на похоронах акад. М.С.Грушевського // Вісті Всеукраїнської Академії Наук. – 1934. – Ч.6-7. – С.35-36.

Рубач ¹ здійснив спробу дати оцінку громадсько-політичній діяльності Грушевського.

Українська діаспора розпочинає досліджувати в напрямку грушевськознавства в той період, коли на території радянської України вся діяльність М. Грушевського піддається гострій та необґрунтованій критиці. З 1952 року з'являється ряд робіт, зокрема: В. Дорошенка «Іван Франко і Михайло Грушевський» ², «М. Грушевський: громадський діяч, політик і публіцист» ³, та «Перший президент відновленої української держави» ⁴. Вже з погляду на назви робіт можна зрозуміти, що ними хотів сказати В. Дорошенко, а саме дослідження взаємин М. Грушевського з його сучасниками у контексті українського соціально-політичного життя. Проте, він не зміг повністю дослідити взаємини між І. Франком та Михайлом Сергійовичем, через недостатню джерельну базу, тому їх досліджували інші історики. А саме: М. Антонович ⁵, В. Калина ⁶, С. Квіт ⁷, та З. Франко ^{8,9}.

Також у сфері досліджень громадсько-політичної та наукової діяльності М. Грушевського виділяють роботи О. Оглоблина ^{10,11}, проте деякі висновки на сьогоднішній день вже є не актуальними.

Варто виділити дослідження Л. Винара, адже він розробив періодизацію життя Михайла Сергійовича, та створив загальну схему його

¹ Рубач М. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії “трудового народу” (соціально-політичні погляди М.С.Грушевського) // Червоний шлях. – 1932. – №5-6 – С. 11-12.

² Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – №1-2. – С. 10-11.

³ Дорошенко В. М.Грушевський: громадський діяч, політик і публіцист // Овид. – Чикаго, 1957. – Ч.6; 10; 11.

⁴ Дорошенко В. Перший президент відновленої української держави // Овид. – Чикаго, 1957. – Ч.1;2-3.

⁵ Антонович М. Михайло Грушевський в листуванні Івана Франка // Український історик. – 1992. - №1-4. – С.293-300.

⁶ Калина В. До питання про політичні й літературні стосунки І.Франка і М.Грушевського // Тези доп. та пов. наук.-теор. конф., присвяч 125-річчю від дня народження акад. М.Грушевського. – Івано-Франківськ. – 1991. – С.72-74.

⁷ Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час. – 1991. – №1. – С.61-70.

⁸ Франко З. І.Франко і М.Грушевський // Соціалістична культура. – 1989. – №10. – С.6-8.

⁹ Франко З. Михайло Грушевський і Іван Франко // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної ювілейної конференції у Львові, присвяченій 125-й річниці від дня народження М.Грушевського. Львів, 1984. – С.291-295.

¹⁰ Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934) // Український історик. – 1964. - №1-2. – С.6-24; 1966. - №1-2. – С.6-14.

¹¹ Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський і українське національне відродження // Український історик. – 1964. – №2-3. – С.1-6.

суспільно-політичної діяльності¹. Також, серед його робіт ми виокремлюємо «Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка»² та «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка у Львові (1892-1939)»³.

Розвиток історіографії даної проблеми виходить на новий рівень у 1991 році, адже саме з цього року розпочинається співпраця іноземних та українських дослідників. База цього етапу – безліч міжнародних конференцій, які було присвячено 125 річниці з дня народження Михайла Сергійовича Грушевського, вони проходили в різних містах України, та закордоном. Починаючи з цього періоду відбувається розсекречення достатньої кількості архівних документів, які відтепер дозволяють проводити дослідження на значно ширшій тематиці. О. Копиленко активно досліджував політико-правову концепцію Михайла Грушевського у своїх працях ««Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність»⁴, «Я був і zostaюся федералістом»⁵ та «Набросок к политическому портрету Михаила Грушевского»⁶.

Також ми вважаємо, що буде правильно згадати дисертації, саме в яких була звернена увага та розглянуто ключові аспекти громадсько-політичної діяльності М. Грушевського. Серед таких робіт варто виділити дисертацію Л. Кутилової, що має назву «Проблеми українського національного руху в творчості і політичній практиці М. С. Грушевського»⁷. Авторка намагалась спробувати виявити концептуальні підходи М. Грушевського до проблеми становлення та розвитку українського національного руху, розкрити

¹ Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського (Вступ до грушевськознавства) // Український історик. – 1984. – №1-4. – С.7.

² Винар. Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка // Український історик. – 1969. – №1-3. – С.5-46.

³ Винар. Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т.Шевченка (1892-1930). – Мюнхен, 1970. – 215 с.

⁴ Копиленко О. «Українська ідея» М.Грушевського: історія і сучасність. – К., 1991. – 182 с.

⁵ Копиленко О. «Я був і zostaюся федералістом» (державно-правові погляди М.С.Грушевського) // Радянське право. – 1991. - №6. – С.49-52.

⁶ Копиленко А. Набросок к политическому портрету Михаила Грушевского // Государство и право. – 1992. - №4. – С.116-122.

⁷ Кутилова Л. Проблемы украинского национального движения в творчестве и политической практике М.С.Грушевского: Автореф. дис.... канд. ист. наук. – Томск, 1993. –19 с.

взаємозв'язок його історичних і політичних поглядів, а також проаналізувати, як теоретичні розробки вченого знаходили своє відображення в його практичній політичній діяльності. Проте, незважаючи на позитивну сторону даної дисертації, вона також має негативні сторони.

Ще одна дисертація, яку ми пропонуємо розглянути були написана І. Гиричем на тему: «Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, В. Липинський, М. Василенко)»¹. Робота відрізняється успішною концептуальною структурою і оригінальністю підходів до багатьох аспектів вивчення Михайла Сергійовича. Дослідник залучив значну кількість раніше невідомих або маловідомих архівних документів, що дозволило заповнити численні прогалини в біографії Грушевського М.

Отже, підводячи підсумки стосовно огляду історіографії варто зазначити, що в різні часи та в різних країнах життя та діяльність М. С. Грушевського досліджувались по різному. Таким чином, історіографія із проблематики дослідження є досить широкою та об'ємною, що дає змогу зробити об'єктивні висновки щодо досліджуваного питання. Однак незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених цим проблемам, рівень їх вивченості залишається недостатнім.

Джерельна база. Дослідження питання політичної та культурної діяльності Михайла Сергійовича Грушевського вимагає залучення досить великої кількості джерельної бази.

Джерельну базу нашого дослідження склали різноманітні матеріали та документи: перш за все це щоденники, автобіографії та спогади самого М. С. Грушевського, його праці: публіцистичні та наукові, листування, періодичні видання, щоденники, записи спогадів та щоденники сучасників діяча, програми та офіційні документи політичних, культурних та освітніх установ,

¹ Гирич І. Архів М.Грушевського як джерело до вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М.Грушевський, С.Єфремов, В.Липинський, М.Василенко): Автореф. дис.... канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.

а також архівні матеріали російських та австро-угорських офіційних установ про діяльність органів державної влади.

Автобіографії та щоденники М. С. Грушевського складають фундамент нашої роботи, адже більшість з них сьогодні можна знайти у відкритому доступі, зокрема це «Автобіографія» 1906 року ¹, «Як мене спроваджено до Львова» ², та «Щоденник» (1883-1888 рр.) ³. Ці дані допомогли нам отримати інформацію, так би мовити, з перших рук, адже це написано самим дослідником.

Друга група джерел, яку ми виокремлюємо – це наукові та публіцистичні праці, які ми змогли виявити завдяки бібліографічним довідникам Д. Балики «Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського» та І. О. Левицького «Реєстр наукових і літературних праць професора М. Грушевського».

Листи ми відносимо до одних з найважливіших груп джерел. Для нашого дослідження, безумовно важливими є листування, що були здійснені під час початкової діяльності М. С. Грушевського у громадсько-політичній сфері, адже це дає нам змогу провести аналіз його взаємин з різними діячами. У контексті досліджування важливими для нас є листування між М. Грушевським та В. Антоновичем ⁴, М. Сумцовим ⁵, І. Франком ⁶, В. Ягичем ⁷, М. Коцюбинським ^{8;9}, М. Лисенком ¹⁰, С. Петлюрою ¹¹.

¹ Грушевський М. Автобіографія. – Львів, 1906. – 16 с.

² Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова // Діло. – 1898. – 22 червня. – 8 с.

³ Грушевський М. Щоденник (1883-1888 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №3-5. – 49 с.

⁴ Ситник О. Листи В.Антоновича до М.Грушевського // Український історик. – 1991. – №1-4. – С.117-134; 1992 р. – №1-4. – С.396-411.

⁵ Синицина В. Листи М.Грушевського до М. Сумцова // Старожитності. – 1991. – Ч.7. – С.7.

⁶ Бурлака Г. Листи М.Грушевського до І.Франка // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.Грушевського. – К., 1992. – С.244-260.

⁷ Дзендзелівський Й. Листи М.Грушевського до В.Ягича // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі: Записки НТШ). – 1992. – Т.224. – С.283-288.

⁸ Дудко В. Фрагменти епістолярного діалогу (Листи М.М.Коцюбинського до М.Грушевського) // Дніпро. – 1989. - №9. – С.122.

⁹ Гісцова Л. Листи М.Коцюбинського до М.Грушевського // Записки НТШ. – 1992. – Т.224. – С.228-294.

¹⁰ Білокінь С. З епістолярної спадщини (листи М.Лисенка до М.Грушевського) // Музика. – 1989. - №5. – С.20-22.

¹¹ Музичук О. Листи С. Петлюри до М.Грушевського // Український історик. – 1991. – №1-4. – С.440; 1992. - №1-4. – С.438-448.

Серед епістолярних джерел особливе місце належить спадщині І. Франка ¹, та І. Нечуй-Левицького ².

Періодичні видання є також цінними джерелами при дослідженні культурної та політичної діяльності М. С. Грушевського, зокрема нами було розглянуто: «Літературно-Науковий Вістник», «Зоря», «Душпастирь», «Киевлянин», «Украинский Вестник», «Рада», та інші. Слід зауважити, що використовуючи дані періодичні видання для дослідження особистості та діяльності варто бути уважними, адже деякі з них можуть бути суб'єктивні, або упереджені.

Наступна група джерел, яка допомагала нам у дослідженні – це спогади, зокрема Є. Чикаленка ³, О. Лотоцького, О. Барвінського та інших. Але їх також варто використовувати обережно, адже у кожного була різна думка, і повністю їй довіряти не є правильним.

Остання група нашої джерельної бази, яку ми використовували – це архівні матеріали російських та австро-угорських офіційних установ про діяльність органів державної влади.

Отже, огляд джерельної бази дослідження відображає та свідчить про наявність необхідних документів та матеріалів з теми дослідження, що дозволяє вирішити поставлені у межах дослідження завдання. Загалом, виявлена джерельна база є досить репрезентативною, однак не завжди доступною для вивчення, що не завжди дозволяє розглянути основні питання теми.

Метою дослідження є вивчення політичної діяльності М. Грушевського, характеристика основних його позицій, політико-правової спадщини, та виявлення науково-практичної значущості його ідей для встановлення української державності.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

1. проаналізувати постать М. С. Грушевського в історії України;

¹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.50. – 704 с.

² Нечуй-Левицький І. Збір. тв.: У 10 т. – К., 1968. – Т.10. – 580 с.

³ Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925-1926. – Ч.1-3. – 127 с.

2. дослідити життєвий шлях М. С. Грушевського, як основний чинник формування його поглядів;
3. охарактеризувати М. Грушевського, як державного будівничого України;
4. вивчити діяльність М. Грушевського в період посідання ним державних посад;
5. дати характеристику Грушевському, як політичного та культурного діяча;
6. визначити діяльність М. Грушевського в період посідання ним державних посад;

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові принципи історичного пізнання: історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності. Для того, щоб розв'язати поставлені у дипломній роботі мету та завдання було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів: історико-порівняльний, системно-структурний, конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний, узагальнення, систематизації та статистичний.

Принципи історичного пізнання дозволили нам широко дослідити діяльність М. Грушевського, у різні етапи життя, з урахуванням чинників, що впливали на цю діяльність.

Наведена методологічна база дала нам змогу здійснити науково-обґрунтований аналіз мети та завдань, і сформулювати обґрунтовані висновки наукового дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження зумовлена означенням та розробкою актуальної теми. Зокрема у науковій роботі:

1. здійснено спробу комплексно оцінити громадську, політичну, наукову, культурну діяльність М. С. Грушевського у різні періоди життя;
2. подано власну думку стосовно того, як саме відбувалося формування поглядів Грушевського на різні сфери його діяльності.

Структура дослідження зумовлена її метою та завданнями. Робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (100 пунктів). Загальний обсяг роботи складає 69 сторінок, їх основного тексту – 60.

РОЗДІЛ 1

ПОСТАТЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1.1. Коротка характеристика життєвого шляху М. С. Грушевського

При розгляді діяльності особистості, культурної чи політичної важливо приділити увагу біографії, адже саме в ній ми зможемо дізнатися як сформувалися суспільно-політичні погляди. Особлива увага надається молодим рокам, тому що тоді в основному й формується погляд людини на життя.

Автобіографії М. Грушевського 1906 та 1926 років є основними джерелами інформації про життя та діяльність, адже вивчаючи дану тематику виявилось, що таких документів не так вже й багато. Основними даними є статті самого політика ^{1;2}.

Життєвий шлях Михайла Сергійовича Грушевського розпочинається 29 вересня 1866 року, в матеріально-забезпеченій та інтелігентній сім'ї, що мала значні володіння. Він походив з священицького роду Грушів, що на Київщині. Батько – Сергій Федорович Грушевський мав духовну освіту, проте працював все життя педагогом, та займався адміністративною діяльністю. Завдяки тому, що батько був автором відомого підручника з церковнослов'янської мови, який неодноразово видавали, що за життя, що після смерті сім'я мала значний статок ³. Глафіра Захарівна Грушевська (Оппокова) – це мати М. С. Грушевського, яка також походила з сім'ї священиків. На перший погляд може здатися, що сім'ї батька та матері схожі, адже в обох духовне походження, проте незважаючи на поверхневу

¹ Грушевський М. С. Автобіографія 1906 р. / А. П. Демиденко (упоряд.). К., 1992. – С. 197–213.

² Грушевський М. С. Автобіографія, 1914–1919. / А. П. Демиденко (упоряд.). К. : Веселка, 1992. – С. 214–220.

³ Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) / О. Оглобин // Український історик. – 1966. – № 1–2. – С. 6–14

схожість вони різні, і по різному впливали на формування світогляду Михайла Сергійовича ¹.

Тривалий час сім'я Грушевських знаходилась поза межами українських земель, зокрема 1864-1869 роки – на Холмщині, 1869-1870 роки – у Кутаїсі, 1870-1878 роки – в Ставрополі, та майже чверть століття у Владикавказі ². Проте, перебуваючи на чужині сім'я Грушевських відчувала щирю симпатію до своєї батьківщини, цікавилась подіями, що там відбувались.

Михайло займався так званою самоосвітою, він читав книги, що були у невеликій сімейній бібліотеці, це зокрема «Енеїда» І. П. Котляревського, та «Хата» П. О. Куліша ³. Під час свого перебування у Ставрополі, в юного Грушевського розпочинає формуватися пристрасть до українського, пізніше він виділить дві постаті, які сприяли цьому, адже в них були українофільні погляди – «предводитель дворянства» Північного Кавказу І. Д. Пойка та директор ставропольської гімназії А. Д. Пузиревський ⁴.

1876 р. – виходить відомий Емський указ, Грушевському десять років, проте про цю подію він майже нічого не дізнався, адже знаходився у місці де вона не викликала особливого резонансу. Зовсім інша справа – це 1877-1878 роки, коли відбувалася російсько-турецька війна, адже це була перша подія зі сфери політики, що зацікавила Михайла Сергійовича, проте не викликала в ньому симпатій, а навпаки притягла своєю антигуманною сутністю ⁵. У другій половині 70-х років М. С. Грушевський оцінював рівень своєї політичної свідомості, і дійшов висновку, що основа його світобачення – це культ сім'ї, а «ідеї громадської», «нерву політичного» він тоді не мав, «національна свідомість, національний пієтизм мав зовсім абстрактний характер» ⁶.

¹ Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. - №9-12. – С. 120.

² Грушевський М. Автобіографія. – Львів, 1906. – С. 1.

³ Грушевський М. Спомини... С. 136.

⁴ Грушевський М. Спомини... С. 126.

⁵ Грушевський М. Спомини... С. 135.

⁶ Грушевський М. Спомини... С. 145.

Але чи погоджуватися з такими висновками питання спірне, адже дитинство та юність діяча минули на чужині, а саме на Кавказі, там в м. Тифлісі, він навчався в класичній гімназії (1880-1886 роки). Сам Грушевський говорив, що ця гімназія є одним з «найстаріших розсадників російської освіти і зросійщення на Кавказі», але незважаючи на оточення в якому діяч перебував, на спроби русифікації, що відбувалися під час шкільних заходів рівень схильності Михайла Сергійовича до всього українського не змінився, а навпаки «відірвання від рідного краю, постійне перебування серед чужородців..., незвичайно різнобарвний національний склад людної, серед котрої доводилось обертатись, атмосфера національних питань і конфліктів різних місцевих культур з російським централізмом» піднесли національні симпатії ¹.

Під час навчання в гімназії, Грушевський неодноразово відчував як з нього глузували за його погляди, за його українську вимову при чому, що однолітки, що вчителі, але даний факт не змусив його відмовитись від усього українського, а навпаки спонукав до самостійного вивчення української літератури ². Зокрема, його цікавили праці М. Максимовича, М. Драгоманова, В. Антоновича, А. Метлинського, саме вони неабияк вплинули на формування політичного світогляду ³. Особливий вплив на політичне світобачення зробили роботи «Дві руські народності» та «Думки про федеративний початок давньої Русі», М. Костомарова ⁴.

Михайло Сергійович вважав, що видавнича та літературна діяльність – це вагомі елементи національного відродження, тому він вирішив зробити в цю справу свій вклад, проте в юнацький період цього не вийшло, але з 1883 року він почав видавати свої перші твори, в яких було видно політичну позицію.

¹ Грушевський М. Як я був колись белетристом? // М. Грушевський. Під зорями. – К., 1928. – С. 8.

² Грушевський М. Щоденник (1883-1888 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №3-5. – С.19.

³ Грушевський М. Автобіографія. – Львів, 1906. – С. 16.

⁴ Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. - №9-12. – С. 120.

Найбільш визнаним з оповідань гімназійного періоду вважають «Бех-аль-Джугур», в якому йдеться про боротьбу визвольного характеру з англійськими колонізаторами мусульман Судану. Письменник зазначає, що написав його з позиції українського патріота, який проти того, щоб так звані висококультурні народи експлуатували колоніальні ¹.

Грушевський, як було згадано вище займався самоосвітою, та студіював українські видання, одним з них була «Київська старина» (літературний журнал, який передплачував батько) ². Завдяки цьому, в 1884 році він сформулював політичну мету, яку хотів втілити. У своєму щоденнику Михайло Сергійович написав «Я мрію про об'єднання України, про боротьбу всього життя для цієї мети» ³.

Після того, як навчання в гімназії було завершено, М. С. Грушевський вступив на історико-філологічний факультет, Київського університету в 1866 році. Проте, за два роки до вступу за цим університетом закріпилося клеймо «неблагонадійного». У чому ж справа? В дію повинен був вступити новий університетський статут, який повністю знищував автономію закладу, і студенти влаштували заворушення. Ці події припали на 50-річчя заснування університету, тому про них багатьом людям було відомо ⁴.

Звісно, що новина про ці події дійшла і до Сергія Федоровича. Минув рік, і чинними стали «Правила для студентів», які забороняли студентам університету створювати кооперативні об'єднання та вступати до них ⁵. Знаючи про наміри сина С. Ф. Грушевський поставив йому так званий ультиматум, або він вступає до Москви, або до Києва, але не буде вступати до студентських об'єднань, якими б вони не були. Ми впевнені, що дане рішення М. Грушевський прийняв не легко, але дав обіцянку батькові ⁶.

¹ Грушевський М. Як я був колись белетристом? // М. Грушевський. Під зорями. – К., 1928. – С.10-11.

² Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. – №9-12. – С. 120.

³ Грушевський М. Щоденник (1883-1888 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №3-5. – С. 49.

⁴ Міяковський В. До біографії М. Грушевського // Краківські статті. – 1994. – Ч.69. – С.3.

⁵ Зайончковський П.П. Российское самодержавие в конце XIX столетия. – М., 1970. – С. 331.

⁶ Грушевський М. Спомини... . С. 138.

Під час навчання в університеті Михайло Сергійович був знайомий з багатьма діячами та професорами, підтримував тісні контакти ¹. Але найбільший вплив на нього, та формування його суспільно-політичної позиції мав В. Б. Антонович, професор, та науковий керівник. Вже в ті часи він був відомим та авторитетним спеціалістом в сфері історії, та визначним ватажком руху українофілів ². Народництво молодий Грушевський також успадкував від Антоновича, це помітно ще в ранніх його працях ³.

Можна підвести невеликий підсумок, стосовно того, що суспільно-політичні погляди формувалися у два етапи. Перший – дитинство та юність, навчання в Тифліській гімназії, через батьків, та самоосвіту. Другий – навчання в університеті, знайомство з новими людьми, остаточне формування світогляду, і його, так званих, напрямів: ліберального, соціального та національного.

Останні роки університетського життя пройшли досить активно, адже Михайло Сергійович був поглиблений в українсько-культурне життя. Він опікувався гуртком учнів київської духовної семінарії, брав активну участь в житті Київської Громади ⁴. 22 травня 1894 року Грушевський вдало захистив свою магістерську дисертацію, що мала назву «Барское староство. Историчні нариси XV-XVIII ст.» ⁵.

Львівський період життя діяча датується 1894-1914 роками. Все розпочинається з того, що він очолює кафедру всесвітньої історії х спеціальним оглядом на Східну Європу, та переїздить до Львова. Як писав сам М. Грушевський «Я кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям, не

¹ Багалій Д. Академік М.С.Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. - №1. – С.160-217.

² З соціально-національних концепцій В.Антоновича // Україна. – 1928. - №5. – С.3-16.

³ Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В.Антоновича // Український історик. – 1966. – №3-4. – С.26.

⁴ Зашкільняк Л. Грушевський і Галичина (до приїзду у Львів 1894 р.) / Л. Зашкільняк // Михайло Грушевський і львівська історична школа. – Нью Йорк ; Львів, 1995. – С. 114–137.

⁵ Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV – XVII ст.). – Львів, 1996. – С.557-622.

передчуваючи ще тих розчарувань і трудного положення яке чекало на мене в Галичині»¹.

Так звана, інавгураційна лекція відбулася 30 вересня. Це була досить масштабна подія, адже послухати молодого науковця прийшли не лише люди пов'язані з університетом, а й місцеві відомі люди та професори. Чому ж ця подія викликала таку масштабність? Все тому, що для місцевих це була не просто вступна лекція нового молодого професора, а визначна подія, адже з'явився новий предмет для вивчення – історія України. Про цю подію на наступний день писало «Діло»: «се перший раз довелося Русинам почути такий виклад з історії своєї вітчизни з університетської кафедри на рідній та гарній мові»². Для самого лектора ця подія також мала значення тому, що він познайомився з багатьма новими, і що немало важливо впливовими людьми.

Українські студенти були зацікавлені українофільськими поглядами М. Грушевського, тому його лекції відвідувала чисельна кількість людей, майже всі, окрім студентів-теологів, яким знадобилось аж три роки, щоб отримати дозвіл на таку змогу³. Не можна, навіть, заперечувати той факт, що українська молодь після відвідування його лекцій почала згуртовуватися.

Поряд із продуктивною лекційною роботою вчений займається науковою діяльністю. Наукове товариство імені Т. Шевченка мало особливе значення для розвитку Грушевського, як вченого та дослідника⁴.

Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка виникло в 1892 році, основою стало Літературне товариство імені Т. Г. Шевченка. Метою першочергової установи було «вспомогати розвою руської словесності шляхом видання наукових та літературних книг, журналів»⁵. Але пройшов час, і ця установа

¹ Грушевський М. Автобіографія // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С.206.

² Діло. – 1894. – 1 жовтня. – С.10.

³ Кордуба М. Приїзд проф. М.Грушевського до Львова // Вістник Союзу Визволення України. – 1916. – Ч.128. – С.795.

⁴ Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М.Грушевського. —Львів, 1994. – С. 94.

⁵ Оглоблин О. Наукове Товариство ім. Шевченка в історії України // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1977. - №3-4 (55-56). – С.15.

змінити напрям своєї діяльності з допоміжної, вона намагалася довести народу, що в українській нації є своя тисячолітня національна культура, у неї є своє індивідуальне обличчя.

Отже, ще під час студентських років Михайло Сергійович розпочав свою співпрацю з НТШ, а майже одразу після переїзду до Львова розпочав активну діяльність. 1894 рік, його було обрано головою історико-філософської секції товариства. 1895 рік, він стає головним редактором «Записок НТШ», тим самим виводячи їх на новий рівень. Було збільшено кількість випусків за рік, та обсяг. Завдяки цьому «Записки НТШ» стали одним з найавторитетніших українознавчих органів. Вклад М. С. Грушевського важко переоцінити, адже разом з своїми учнями та послідовниками він зібрав дуже велику кількість корисного архівно-документального матеріалу, що стосувався різних періодів історії України.

Базуючись на даних, які було зібрано, Михайло Сергійович приступив до роботи над працею, що пізніше стане найважливішою справою його життя – фундаментальною багатотомною «Історією України-Руси».

У своїй праці Грушевський ставить український народ у центр українського історичного процесу. Провідна ідея творчості – народ, центральний фактор історичної дії. Він висловлює прагнення боротьби та свободи українського народу в багатьох аспектах, а саме: суспільно-економічному, культурному та політично-державному.

У Галичині розпочинається політична діяльність М. С. Грушевського, адже там він був одним із ініціаторів створення Української національно-демократичної партії з 1899 року. У цей період активно відвідує іноземні міста, такі як: Париж, Лондон, Берлін, Лейпциг з метою розширення наукових контактів.

Також, паралельно з діяльністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Михайло Сергійович створює схожу установу в 1907 році, у місті Київ, що має назву Українське наукове товариство, з подібними завданнями і структурою на зразок львівського НТШ.

У Львові історик одружився на своїй обраниці, пізніше у нього народилося дві доньки. Розпочинає будівництво вілли, це буде гарна будівля з двома поверхами, побудована у псевдо-романському стилі. Довкола цієї вілли закладено молодий сад. Також, іноді родина Грушевських мешкала в Києві, де Михайло Сергійович займався науковою працею.

Перше заслання (1914-1917). У листопаді 1914 року Михайло Сергійович, пройшовши через Австрію, Італію і Румунію, зміг повернутися до Києва. Однак, по прибутті він був заарештований російською владою, яка тривалий час слідкувала за його діяльністю. Його звинувачували в «австрофільстві» і засудили до заслання в Сибір ¹. За проханням Російської Академії наук Грушевського спочатку перевели до Симбірська, а потім до Казані, і завдяки зусиллям видатного вченого Володимира Вернадського він потрапив до Москви, де перебував під наглядом поліції і не мав права займатися професійною діяльністю. Лише під час Лютневої революції 1917 року Михайло Грушевський остаточно здобув свободу і негайно повернувся в Україну, де він відразу ж включився в політичне життя ².

¹ Верба І. Михайло Грушевський: роки заслання (1914 – 1917). Історичний журнал. 2006. –№ 4. С. 8–21.

² Балика, Д. А. і інші: «Матеріали до бібліографії друкованих праць Академіка Грушевського за 1905-1928 рр.», Ювілейний Збірник на погнану Академіка Михайла С. Грушевського, т. III., Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1929. С. 104.

1. 2 М. Грушевський, як державний будівничий України

Михайло Грушевський очолив Українську Центральну Раду в 1917 році, і розпочав, так зване, будівництво української держави. Його головними політичними концепціями державного будівництва були пов'язаними з його історичними концепціями, а саме наголошення на боротьбу українського народу за свободу та незалежність. Це описується в збірнику статей, що мав назву «На порозі нової України», виданий в 1918 році ¹.

Можна стверджувати, що Михайло Грушевський був одним із перших українських державних діячів, що «довели» український народ до створення держави, та проголосили її незалежність та самостійність в 1918 році.

Він запропонував нову формулу державотворчого процесу, суть якої полягала у можливості проголошення самостійності УНР: «рішучо відтяти всякі двозначності й неясності та відложивши до того часу, коли буде ясно, коли і з ким федеруватись, зараз стати твердо на принципі повної самостійності Української республіки» ². М.С. Грушевський мав надію відновити Україну шляхом дипломатичної боротьби, саме тому протягом періоду діяльності Центральної Ради так і не було створено військової сили ³.

На протязі відносно невеликого існування Української Центральної, тобто, з 17 березня 1917 року по 29 квітня 1918 р., М. Грушевський та його однодумці пройшли певну політичну еволюцію. Вони бажали створити Українську Народну Республіку з усіма основними ознаками держави - владою, територією, населенням, військом, системою судів та демократичним устроєм, які були закріплені в Конституції. Михайло

¹ Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. 304 с.

² Грушевський М.С. – визначний український історик, літературознавець, вчений-правознавець, академік АН УРСР та АН СРСР, громадський діяч, Голова Центральної Ради в 1917– 1918 р.р.: матеріали наукопр. конф., 30 вересня 2006 р., присвяч. 140– й річниці від дня народж. М.С. Грушевського / ред.: В. Шкварець; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Миколаїв. навч.-наук. ін-т. – Миколаїв, 2006. 152 с.

³ Верстюк В.Ф. УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА (УЦР) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.. – Режим доступу:

http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Tsentralna (дата звернення: 20.10.2022 р.)

Грушевський був обраний головою Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року.

У квітні 1918 року Центральна Рада провела своє чергове засідання, під час якого, серед інших законів, була прийнята Конституція Української Народної Республіки. Однак, на жаль, ці політико-правові рішення не змогли бути реалізовані в практиці через історичні обставини. 29 квітня 1918 року у Києві стався державний переворот, і влада перейшла до гетьмана Павла Скоропадського. Він заявив про непридатність Центральної Ради та її установ, концентруючи всю владу у своїх руках. Це призвело до скасування законодавства, руйнування досягнень українського національно-визвольного руху та відхилення від Конституції Української Народної Республіки.

Михайло Грушевський в праці «На порозі Нової України» писав «Я підчеркую, і кілька разів робив се, що ми не являємось якою новою і молодого республікою, ми відновлюємо тільки нашу державність, якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі. Державність наша являється таким же старим постулатом, як і наші соціальні програми, соціальні перспективи і досягнення»¹. Він безпосередньо нав'язує до Київської держави Володимира Великого, яка була найбільшою державою, і затверджує тризуб з часів Володимира Великого. Також Центральна Рада на пропозицію очільника прийняла закон про випуск українських грошей і затвердила грошову одиницю гривню, нав'язуючи до традицій української Київської держави².

Сучасні дослідники виділяють загальні здобутки та прорахунки Української Центральної Ради, але в більшості переважають досягнення, що дає змогу зробити висновок про ефективну діяльність³.

Головними здобутками є:

- введення восьми-годинного робочого дня;

¹ Грушевський М. С. . На порозі нової України : гадкі і мрії / М. С. Грушевський. – Київ: Друк. акц. т-ва "Петро Барський у Києві", 1918. – 120 с.

² Верстюк В. Ф. Грушевський М. С. у перший період діяльності Центральної Ради / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37–50.

³ Вісти з Центральної Ради. – 1917. – № 10.

- скасування смертної кари;
- проголошення демократичних прав і свобод;
- Українська Народна Республіка проголошувалася, як незалежна, вільна та суверенна держава;
- українському народу дозволено мати права на власну державу, культуру та мову;
- у національних меншин визнали права на автономію;
- було затверджено державний герб – тризуб;
- запроваджено новий стиль літочислення;
- створено власну грошову одиницю;
- прийнято Конституцію УНР, та закон про громадянство.

Тому, ми можемо зробити висновок про те, що Центральна Рада виконувала власне поставлену місію в складних умовах, що часом супроводжувалися непередбачуваними подіями. Але незважаючи на ці фактори М. С. Грушевський разом з своїми соратниками надали відповідну державно-правову структуру українській державі саме шляхом прийняття державного законодавства, що заклало основи під національно-державне будівництво України в подальшому.

Сучасна Україна прийняла до уваги те, що було затверджено за часів головування М. С. Грушевського, а саме: ми користуємось державним гербом, національним прапором та грошовою одиницею. Загалом, діяльність М. С. Грушевського на чолі Української Центральної Ради мала на меті юридично відновити Українську державу, а також створити конституційну систему законодавства. У 1920-х роках, М. Грушевський наголошував на потребі федерації незалежних європейських держав, з урахуванням того, що в ній Україна має відігравати важливу роль. Можна зробити висновок, що своїми державними федералістичними концепціями він випередив свою dobu¹.

¹ Винар Л. Михайло Грушевський в історії України. С. 1-6.

1. 3 Діяльність М. Грушевського в період еміграції та останніх років життя

Від активної політичної діяльності М. Грушевський відійшов після приходу до влади гетьмана Скоропадського. Широка наукова та публіцистична діяльність була розгорнута в березні 1919 року, коли він емігрував у Чехословаччину, а згодом в Австрію.

Восени 1919 року, Грушевським було засновано Український соціологічний інститут у Відні, також редаговано орган Української партії соціалістів-революціонерів. Тривалий час Михайло Сергійович проживав у Женеві, Берліні, Парижі ¹.

М. Грушевський повернувся з сім'єю до Києва у 1924 році, після тривалих роздумів та перемовин з радянськими представниками. Причини повернення до батьківщини під радянською владою є одним з спірних та неоднозначних моментів з життя діяча. Різні історики і сьогодні по різному аналізують та оцінюють дану подію.

У 1924 році Михайло Грушевський був обраний членом Української академії наук і він активно брав участь у редагуванні та виданні різноманітних наукових журналів. До числа таких видань входили «Україна», «Записки історико-філологічного відділу ВУАН», «Науковий збірник» та інші. Під редакцією Михайла Грушевського були опубліковані такі видання, як «Український археологічний збірник», «Пам'ятки українського письменства» та «Студії з України». Ці видання мали велике значення для розвитку української науки та внесли вагомий внесок у вивчення історії, археології та літератури України.

У 1929 році Грушевського було обрано академіком Академії наук СРСР. Але, в скорому часі Михайла Сергійовича було заарештовано як

¹ Грушевський М. С. Між Москвою й Варшавою / М. С. Грушевський. – 64 с.

керівника, так званого Українського націоналістичного центру, проте незабаром його було звільнено та залишено на постійне проживання у Москві під постійним наглядом НКВС. Пізніше розпочалися репресії: створені ним наукові установи було ліквідовано, а учнів та співробітників заарештовано. Нищівній критиці піддалися праці вченого. Всі ці події негативно вплинули на здоров'я Михайла Сергійовича Грушевського.

М. С. Грушевський переслідувався радянською владою, і на початку 1934 року його було депортовано до Москви, а його історичні установи в Академії було ліквідовано, учні та співробітники здебільшого заарештовані та заслані. При дивних обставинах Грушевський помер 24 листопада 1934 року у Кисловодську, де знаходився на лікуванні.

Історики вважають, що в 1934 році діяч перебував на відпочинку в одному з санаторіїв, що знаходився в місті Кисловодськ, і раптово захворів на карбункул. Було призначене лікування, яке потім визнали некваліфікованим, через що хвороба лише посилилась. Втрутилися хірурги.

Було проведено нескладну операцію, але через три дні після неї Михайло Сергійович помер від сепсису, тобто зараження крові. Його поховали у Києві, на Байковому кладовищі. «Репресований посмертно» - наприкінці 1930-х років усі його праці були заборонені, а багато родичів, серед яких його дочка – репресовані. При переслідуванні членів сім'ї Грушевського було використано свідчення його колишнього учня К. Т. Штеппи, який був інформатором НКВС.

Отже, підводячи підсумки можна виділити три головні періоди життя Михайла Сергійовича Грушевського. Перший етап – еміграційний, який охоплює 1919-1924 роки, основними подіями якого є:

- міграція до Чехословаччини, життя в Празі, переїзд до Відня, як представника закордонної делегації УПСР;
- широка публіцистична та наукова діяльність, робота над великим науковим проєктом, багатотомною «Історією української літератури»;

- переїзд разом з сім'єю до Києва, праця професором історії в Київському державному університеті.

Другий період охоплює 1924-1931 роки, основними подіями з цього періоду є:

- Грушевського було обрано академіком Всеукраїнської академії наук, керівником історико-філологічного відділу;
- Початок репресій до створених ним історичних установ;
- переїзд до Москви.

Третій, останній етап – це 1931-1934 роки, друге заслання, виділяють такі основні події:

- Михайла Сергійовича заарештовують, як керівника Українського націоналістичного центру;
- смерть діяча.

Грушевський Михайло Сергійович писав та творив історію. Його внесок в нашу історію, історію України важко переоцінити, адже він є безцінним, а його історіографічні концепції не втратили своєї вартості й сьогодні. Саме тому, на сьогоднішній день продовження глибинного джерельного аналізу його життя та творчості є актуальним. Спільними силами українських вчених та діаспори розвивається дисципліна грушевськознавство. Це стане гідним відзначенням пам'яті Михайла Сергійовича.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО

2.1 М. Грушевський як політик та політичний мислитель

У Галичині розпочалася політична діяльність Грушевського, саме там він був одним із засновників національно-демократичної партії. Під час революції 1905-1907 років, її діяльність широко розгорнулася на території центральної України. Вищою відзнакою, так скажемо, в роботі партії стало створення за активною участю Михайла Сергійовича Української парламентської громади в складі I та II Державних дум. Основна мета цієї партії – це здобуття Україною автономії в складі Російської держави, але вона повинна бути пореформена саме на демократичних засадах. Це було не просто так, адже політик давно цікавився цим питанням, і вважав, що український народ з його землями зможе вийти за межі етнографічної народності, та стати політичною й економічною силою лише після розпаду російського самодержавства ¹.

М. Грушевський вважав, що перебудувати Російську імперію можливо на засадах, які полягали в тому, що потрібно зберегти всі народи, які населяли територію імперії, а засіб досягнення цієї мети – це національно-територіальна децентралізація Російської імперії та утворення культурно-національних автономій.

У чисельних працях Михайла Сергійовича дане питання було відображене, при тому, що не лише теоретична основа, але й практична. Що мається на увазі? У 1906 році діяч приїздив до Петербургу, де за участю місцевої громади, на чолі якої стояли О. Лотоцький та П. Стебницький, активно включався в роботу з організації Української парламентської громади у складі першого російського парламенту – Державної думи.

¹ Бонк В. Політична діяльність Михайла Грушевського. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 24-27.

Політична платформа Української парламентської громади – це автономія України, яку політик активно відстоював з трибуни І Державної думи, проте її було розпущено, а власно поставлене завдання не виконано.

Але незважаючи на вищеописану подію, діяльність українських діячів, до яких входив М. Грушевський не була марною, та знайшла своє відображення в II Державній Думі, де було засновано українську громаду та видано часопис «Рідна справа – Думські Вісті». Як і раніше, в II Державній Думі, депутатська громада за сприяння М. Грушевського намагалася домогтися автономії України, викладання українською в школах, судах, церквах, самоврядування. В інших Державних Думах українське питання також знаходило відображення, проте, нажаль, це не принесло жодних результатів та бажаного результату.

Товариство українських поступовців – всеукраїнське політичне об'єднання, що було створене в 1908 році, у тяжкі післяреволюційні роки пропагувало українську державницьку ідею. Одним з найвизначніших його членів був Михайло Сергійович Грушевський. Майже протягом десятиріччя Товариство українських поступовців відстоювало позиції конституційного парламентаризму та федералізму в Росії, і автономію українських земель. Політична діяльність Грушевського в цей період була зупинена, а відновлена аж на початку 1917 року, коли був початок національно визвольної революції.

Михайла Грушевського було обрано головою Української Центральної Ради саме завдяки тому, що у нього був беззастережний авторитет серед українства, та через визнання його наукових заслуг. Саме він вважався найбільш підготовленим для теоретичного обґрунтування тогочасного висхідного політичного курсу, тобто він знав історію України, яку вивчав ще в юнацькі роки, детально знав та розумів проблеми і інтереси українського народу. За весь час, що існувала Українська Центральна Рада жодного разу

не було запропоновано зняти Грушевського з посту голови, на користь іншого діяча ¹.

Від цього часу з його ім'ям пов'язують розвиток державно-правових подій на території українських земель, складний шлях від підданства через автономію до проголошення Української Народної Республіки і нарешті до її державної самостійності та незалежності.

Одним із ініціаторів створення Універсалів Центральної Ради був Михайло Сергійович Грушевський. Саме він 20 листопада 1917 року урочисто оголосив III Універсал, за яким було проголошено Українську Народну Республіку. Проте, найбільшу славу здобув IV Універсал, за яким Українська Народна Республіка проголошувалася самостійною та незалежною державою.

М. С. Грушевський також був одним із творців Конституції УНР, яку було затверджено 29 квітня 1918 року. Необхідність створення власної Конституції УНР виникла після того, як було проголошено III Універсал. Від імені комісії Української Центральної Ради з підготовки проєкту Конституції політиком було сформовано основи документа. Після цього, була дискусія, за підсумками якої було запропоновано головні частини проєкту Конституції, вона мала бути:

- загальнодемократичною, де встановлювався державний характер України, її форма, територіальний устрій та основні права громадян;
- визначає відносини з федеративною Російською Республікою, до складу якої мала входити Україна;
- встановлювати компетенцію вищої законодавчої влади;
- визначала організацію виконавчої влади на місцях.

Конституція, одним із засновників якої був Грушевський була розроблена та створена на кращих тогочасних досягненнях демократичних

¹ Солдатенко В. Внесок М. Грушевського у розробку концепції національно-демократичної революції / Валерій Солдатенко // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 202–207.

конституцій передових країн Європи та США. У ній здійснювався поділ влади.

2.2 Ідеї відродження української державності в поглядах М. Грушевського та їх значення для подальшого розвитку державотворення в Україні

Загально відомим фактом є те, що Михайло Грушевський створив власну концепцію державності українського народу, яка на його думку бере початок з Київської Русі. Він постійно і аргументовано відстоював її, даючи рішучу відсіч її противникам. Основні положення були викладені в праці «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», та статтях «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Вільна Україна», «Нарис історії українського народу», «Наша політика», «Звільнення Росії і українське питання» та інших ¹.

Як ми вже згадували, формування державотворчих процесів М. С. Грушевського відбувалося під впливом М. Максимовича, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича та інших. Саме за допомогою них та їх поглядів діяч завершив концептуальне обґрунтування політичної історії українства без традиційних схем і московської династичної генеалогії російських вчених та істориків. М. С. Грушевський почав розробляти поняття «державність», «право» та «культура народу» в українській політичній історії, а також зробив висновок, що українці, росіяни та білоруси походять не з однієї «колиски», а кожен з цих народів має власне коріння та походження. Оскільки, він вважав, що історія українського народу розпочалася задовго до історій білоруського та російського ².

¹ Алексієвєць М. М. Роль М. Грушевського у піднесенні національної самобутності українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. М. Алексієвєць, Л. М. Алексієвєць, О. П. Трум. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 104 с.

² Мироненко О. М. – Михайло Грушевський. Історія вчень про державу і право.
URL: <https://westudents.com.ua/glavy/60416-mihaylo-grushevskiy-1866-1934.html> (дата звернення: 15.12.2022).

Говорячи про державність України, М. Грушевський досить часто оперував такими термінами, як: «федерація», «автономія», або «широка автономія»¹.

З самого початку свого призначення на посаду голови Української Центральної Ради, Михайло Грушевський виступав з гострою критикою на адресу екстремістських націоналістичних елементів. Він послідовно і аргументовано проводив політику, спрямовану на забезпечення української автономії в межах федеративної республіки. Грушевський планував виділити всі населені українцями землі імперії, як окрему державно-територіальну одиницю зі своїм власним парламентом, системою виконавчої влади та освітою.

Проблема автономії України у складі Російської республіки займала основне місце в концепції державотворення, що була розроблена вченим. У своїй праці «Вільна Україна» він так і характеризує значення автономії для майбутньої української держави: «Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, пов'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави – це наше старе гасло, підняте ще в 1840–х роках найкращими синами України... воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці»².

Михайло Сергійович Грушевський закликав не лише до побудови широкої автономії України, але також окреслював шляхи для досягнення поставленої мети, вказуючи, що дане питання повинно бути покладено на Установчі збори Російської імперії. А поки збори не скликані питанням

¹ Журавльов С. А. Еволюція поглядів М. С. Грушевського на Українську державу / С. А. Журавльов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : «Історія та географія». – 2012. – Вип. 44. – С. 211–215.

² Грушевський М. Велика хвиля // Вільна Україна / М. Грушевський. — К., 1917.

URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна Україна \(Грушевський\)/Повороту нема](https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна_Україна_(Грушевський)/Повороту_нема) (дата звернення: 20.12.2022).

повинні займатись проукраїнсько налаштовані органи місцевого самоврядування ¹.

На його думку основа української автономії – це федералізм, демократичні та парламентські форми правління, широке самоврядування на місцях.

У новій, автономній Україні повинні були створені такі умови для національних меншин, щоб їх права були забезпечені. Тобто добивались повноти національного життя для українського народу, і він переймався за те, щоб вона не поглинула інші народності, щоб їх національна та культурна свідомість могли розвиватись, та не були обмежені. З позиції Грушевського права меншим повинні були реалізовані таким чином:

- прийняття їх мови в зносинах з урядами і органами самоуправи в тих округах, де ці народності становлять певний національний мінімум;
- надання можливостей навчатись рідній мови;
- створенням культурних і релігійних товариств і установ ².

Отже, такими були погляди Михайла Грушевського на початку 1917 року, українська держава в складі Російської федеративної республіки. Але, після революції ці погляди він вважав пережитками. Тому, у нього з'являється нове бачення – автономна та самостійна Україна, не в складі Росії.

М. Грушевський був одним із найвідоміших представників народницького напрямку в сфері досліджень та розуміння державотворчого процесу, до кінця відданий ідеї народності, що призвела його до обґрунтування історичної необхідності здобути українському народу самостійність та власну державність. У науковій творчості історика, поряд з ідеєю народу в науковій творчості проходить думка української державності,

¹ Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського / Л. Зашкільняк // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2-3. – С. 233–253.

² Грушевський М. Велика хвиля // Вільна Україна / М. Грушевський. — К., 1917.

URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна_Україна_\(Грушевський\)/Повороту_нема](https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна_Україна_(Грушевський)/Повороту_нема) (дата звернення: 20.12.2022)

що була пов'язана з науковими студіями історії українського козацтва та добою Богдана Хмельницького, а також із державотворчою діяльністю самого Грушевського під час української революції 1917-1921 років, що привели вченого до ідеї самостійної та незалежної Української Народної Республіки. Вказуючи на перспективи визволення українського народу, він рекомендував «знайти себе», власну долю та місце в світовому історичному процесі. Проголошуючи самостійність та незалежність Української Народної Республіки, М. Грушевський відійшов від московської орієнтації, тому що історичні умови життя вказували Україні на захід, географічні – на південь, Чорне море ¹.

Український конституціоналізм значно розвивався в ті часи, завдяки праці Грушевського. Він доповнив конституційні постулати М. Драгоманова і кирило-мефодіївського братства новими досягненнями в сфері вітчизняних, російських та світових конституційних думок. Основними конституційними ідеями М. Грушевського були:

- децентралізація держави з наданням місця широкій національній чи територіальній автономії;
- парламентське правління без застосування прямих виборів до законодавчого органу;
- поділ влади не лише за класичною горизонтальною схемою (законодавча, виконавча, судова), а й по вертикалі, тобто національно-територіальним сеймам, що були обрані шляхом всезагального, прямого, безпосереднього, таємного голосування належить уся повнота влади в регіонах, у центрі – парламенту, сформованому сеймами (один депутат від 4-х членів сейму);
- чітке визначення державного характеру національних окраїн, їх територій, прав і свобод людини та громадянина ².

¹ Алексієвець М., Алексієвець Л. Михайло Грушевський в контексті сучасності. УДК 94 (477). С. 3.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiiievets_Mykola/Mykhailo_Hrushevskiy_v_konteksti_suchasnosti.pdf (дата звернення: 21.12.2022).

² Мироненко О. М. – Михайло Грушевський. Історія вчень про державу і право.

Ідея соборності українських земель – це одна із провідних ліній концепції національного державотворення М. Грушевського. Те, що він тривалий час працював у Галичині та Наддніпрянщині, у Львові та Києві стало своєрідним уособленням єднання західних та східних теренів України. Також, немало важливою є ідея суверенності українського народу, або як говорив сам Михайло Сергійович, «право самому подякувати на власній землі». Основою метою спадщини М. Грушевського є становлення демократичної, правової Української держави. Влада в країні має задовольняти не свої власні потреби, а волю більшості, народу. Якщо слідувати цій позиції демократичного устрою, то вийде побудувати міцну державу, в якій дбають про її народ. Проте, як казав сам Михайло Сергійович, Україною керують ті, кому вона не потрібна.

За той час, що М. Грушевський був головою Української Центральної Ради відбулася трансформація його конституційних ідей, відповідно до нових політичних обставин, і це знайшло відображення у документах УЦР, особливо в її універсалах та конституції Української Народної Республіки ¹.

Звісно, що кожен має свою думку, і справа особиста – бути згодним чи не згодним з поглядами Михайла Грушевського, можна шукати помилки чи недоречності в його поглядах, але його внесок у розвиток української держави та права є незаперечним.

URL: <https://westudents.com.ua/glavy/60416-mihaylo-grushevskiy-1866-1934.html> (дата звернення: 05.01.2023).

¹ Мироненко О. М. – Михайло Грушевський. Історія вчень про державу і право.

URL: <https://westudents.com.ua/glavy/60416-mihaylo-grushevskiy-1866-1934.html> (дата звернення: 05.01.2023).

2.3 Внесок М. Грушевського у розвиток українського національного політичного процесу

Основним внеском Михайла Сергійовича Грушевського у розвиток українського національного політичного процесу є розробка обґрунтованої теорії історії українського народу, в якій вона визнається як самобутня етнополітична спільнота та активний учасник європейської міжнародної політики. Ще в роботах, що були написані в студентські роки було відображено його погляди ¹.

Завдяки його ініціативі, народницький рух в Галичині був трансформований, а разом з видатними діячами, такими як Іван Франко, заснував Українську національно-демократичну партію, у 1899 році, що стала провідною силою українців галицького краю. Одним з найбільших досягнень даної партії є те, що вона внесла вирішальний внесок 1 листопада 1917 року, коли було проголошено Західно-Українську Народну Республіку. Народний комітет, який очолював Ю. Романчук був основним вищим органом партії, який здійснював управління. Дана партія, була однією з основних та найвпливовіших партій на західноукраїнських територіях ².

У 1915 році, тобто за декілька років до цього російською окупаційною владою було заарештовано Михайла Грушевського. Спочатку його заслали в місто Симбірськ, потім у Казань, а згодом у Москву, через те, що російська влада вважала його небезпечним для імперської Росії. Вони сподівались, що Грушевський припинить бути ідеологом українського руху, проте їх очікування не виправдались, діяч не відмовився від своїх позицій, а згодом продовжив свою діяльність українського історика та політика, після повернення до Києва ³.

¹ Калакура Я. С. Михайло Грушевський – будівничий української держави / Я. С. Калакура // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 144–152.

² Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. Тернопіль. ТНЕУ. 2017. С. 1. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

³ Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. С. 1. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

1917-1918 роки – це період, коли науковцем було зроблено найбільший внесок в політичний процес, як було зазначено вище. Грушевський став незаперечним лідером української революції 1917 року. А все тому, що він перебуваючи на державних посадах намагався зробити все необхідне для того, щоб підтримати позиції автономії України, та всіх прав українського народу ¹.

Як було згадано вище, Михайло Грушевський був головою Української Центральної Ради, тобто вищого представницького органу українського народу. Було взято курс на автономізацію України в складі російської держави, але після прийняття IV Універсалу було проголошено незалежну державу – Українську Народну Республіку. М. С. Грушевський займав найвищу державну посаду в цій парламентській республіці. Приймав активну участь, як лідер новоствореної партії у розробці Конституції Української Народної Республіки. На зборах Української Центральної Ради, що проходили 29 квітня був обраний першим президентом молоді української республіки ².

У березні 1917 року, Михайлом Грушевським було підтримано створення ще однієї важливої партії, Української партії соціалістів-революціонерів, яка стала провідною політичною силою. Після ухвалення IV Універсалу, ця партія отримала 6 з 8 міністерських посад у новоутвореному українському уряді. Згодом вона підтримувала радянську владу на території України. Михайло Грушевський, отримавши охоронний лист від більшовицької влади, повернувся в Україну, але перестав займатися політикою і зосередився на науковій діяльності в галузі історії. Адже в листі йшлося про те, що більшовики готові забути його минулу політичну діяльність, та не будуть переслідувати. Це було важливим чинником нетривалої українізації зросійщеного українського народу. Проте, щоб

¹ Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. Тернопіль. ТНЕУ. 2017. С. 1. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 12.01.2023).

² Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. С. 1. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 12.01.2023).

нейтралізувати його вплив, більшовицька влада змусила Грушевського переїхати до Москви, де він перебував під постійним наглядом НКВД¹.

У політичному житті українського народу Михайло Сергійович Грушевський зіграв немалу роль, проте все ж основні його зусилля були спрямовані на наукову діяльність. Ним написано близько двох тисяч наукових праць у різних сферах, зокрема соціогуманітарних наук, політології. Також варто відзначити його дослідження у галузі політики в історії українського народу, теорії демократії та держави, концептуальних засад громадянського суспільства, етнополітики та міжнародних відносин. Він також присвятив час осмисленню проблем зародження та розвитку народницької ідеології та соціалістичного руху тощо².

Грушевський М. С. належить до тієї, так би мовити, категорії громадських діячів, яких признавали та критикували, але попри всі події, що з ними відбувалися вони все ж залишились вірними своїй ідеї – самоствердженню свого народу. Велика заслуга цього діяча полягає в тому, що він став засновником цілісної концепції українського історичного процесу. Як політичному діячу, ми також повинні завдячувати Грушевському, адже він проголосив Україну незалежною та самостійною державою. Його внесок у розвиток української держави і правової системи безсумнівний. Можливо, варто звернутися до його праць нині, в часи, коли ми прагнемо побудувати незалежну, демократичну та правову державу³.

¹ Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінця XIX – початок XX століття) / В. Тельвак // Київська старовина. – 2002. – С. 3–28.

² Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. Тернопіль. ТНЕУ. 2017. С. 2-3. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 15.01.2023).

³ Калакура Я. С. Михайло Грушевський – фундатор історичних досліджень / Я. С. Калакура // Український історичний журнал. – №3. – 2016. – С. 4–17.

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

Ще під час навчання у гімназії Михайло Грушевський захоплювався видавничою діяльністю, він ходів видавати книги, газети, журнали українською мовою. Таке бажання у юного діяча з'явилося не дарма, адже він дізнався, що в його рік народження не вийшло жодної публікації українською мовою ¹.

До видавничої діяльності Грушевський розпочав себе готувати ще в молодому віці, адже усвідомлював, що українське книгодрукування потрібно розвивати. Як було згадано вище Михайло Сергійович самостійно вивчав українську мову, в цьому йому допоміг російсько-український словник Михайла Левченка. Перший досвід у сфері редакторської праці він отримав під час того, як допомагав готувати до друку народні пісні Новомлинської станиці, Кубанської області. Але звісно, що його видавницький талант було розкрито під час перебування у Галичині ².

Проте, цікавим є той факт, що так би мовити, донести про те, що Михайло Сергійович є видавцем української книги, довелося зробити при не дуже гарній обстановці. Чому так? Так званої, цільової аудиторії було дуже мало, адже в основному частину народу становили селяни, що не мали освіти, а кількість освічених людей була вкрай малою, і прибутку з друкованих книг не те, що не було, часто не завжди могли отримати назад кошти, які було затрачено на друк. Також, ситуацію ускладнювали Валуєвський указ, 1863 року, та Емський, 1876 року, які забороняли розповсюджувати публікації українською мовою, на території Східної України, де частка українців, що проживають становила 85%. На території Австро-Угорщини таких заборон не існувало, але все ж конкуренція була великою.

¹ Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. - №9-12. – С. 125.

² Грушевський М. Щоденник (1883-1888 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №3-5. – С. 21.

Дебют чекав на Грушевського у Львові. Саме там під час його перебування, кількість тиражів почала зростати, внаслідок чого він отримав хорошу репутацію у видавничій сфері. У кінці 1897 року, розпочався занепад часописів «Зоря», та «Життє і Слово», українська суспільність стала недовіряти національній літературно-публіцистичній періодиці, а репутація Грушевського, на нашу думку, допомогла подолати цю так звану «кризу довір'я»¹. Тобто, якби ці часописи було ліквідовано, то процес об'єднання, згуртування українського народу сповільнився б, адже це був єдиний поважний український літературно-публіцистичний орган. Тобто, у зв'язку з цією подією українське національне відродження могло й не розвиватися далі, а Михайло Сергійович не зміг цього допустити, тому запропонував своє вирішення проблеми. Він хотів створити бездоганний, новий український журнал, шляхом реформування старого, зробити його більш об'ємним, розширити його тематику. Реформування відбувалося з часописом «Зоря».

Той факт, що Грушевський приймав участь у розробці нового журналу є беззаперечним. Це підтверджує первинний варіант реформованого видання, що був складений Осипом Маковеєм, який зберігся до сьогодення та на якому видно корективи внесені діячем. Назва «Літературно-науковий вістник» більш за все належить також Михайлу Сергійовичу, адже є одне виправлення на документі, яке вказує на це. Отже, 3 листопада 1897 року, відбулося засідання НТШ, на якому було затверджено план-конспект, назву та редакційний комітет нового журналу².

Греко-католицьке духовенство у Галичині – це одна з найбільших національно свідомих верств українського населення, яка ще до виходу журналу, мета якого – пропаганда «української ідеї», стала різко його критикувати. 11 листопада 1897 року проходили збори священників Олеського конференційного гуртка, на яких ними було прийнято рішення

¹ Нечиталюк М. Реформатор української журналістики // Вісник Львівського університету. – Серія журналістики. – Вип. 17. – Львів, 1992. – С. 57.

² Зоря. – 1897. – Ч. 21. – С. 420.

URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Zoria/> (дата звернення: 20.01.2023).

про бойкот «антирелігійного часопису». Але дані дії не змогли завадити виданню та поширенню нового журналу, адже в перший рік його видання було зібрано 445 повних передплат за рік, це була рекордна кількість.

Перший склад редакційного колективу був інакшим, але з 1899 по 1906 роки незмінними його членами були: Михайло Грушевський, Іван Франко та Володимир Гнатюк. Виходячи з популярності журналу, та відгуків відомих особистостей, таких як – Іван Нечуй-Левицький та Дмитро Дорошенко, колектив працював висококваліфіковано.

Російські цензурні органи також помітили те, як нове видання впливає на національну свідомість українців, тому почали спостерігати, що за виданням, що за його авторами, і також за передплатниками. Досить поширеною практикою було те, що «Вістник», навіть, не доходив до російських цензурних органів, його повертала назад Волочиська прикордонна комора ¹. Таких випадків було чимало. Наприклад, у 1909 році конфіскували чотири книги «Літературно-наукового вістника» через те, що в них було розміщено роман Анатолія Франса, що має назву «Острів пінгвінів» українською мовою, але в той же час цей роман можна було вільно купити, але російською. Така ж історія спіткнула й статтю Михайла Сергійовича, що має назву «Виговський і Мазепа», але в російському виданні на неї ніхто й уваги не звернув. Врешті решт, російська цензура впливала на «Вістник», багато даних просто було неможливо опублікувати через неї, а тому М. Грушевський разом зі своєю командою стали обдумувати та шукати шляхи, щоб можна було надіслати передплатникам версії публікації, що не зазнали цензури.

Методи, якими вдавалося надсилати «Вістник» без цензури були, але вони не завжди спрацьовували, і тому Грушевський М. С. почав шукати шляхи для вирішення цієї проблеми. 18 грудня 1904 року, він пише листа, що адресується міністру внутрішніх справ Петру Дмитровичу Святополк-

¹ Франко І. Передмова // Показчик змісту «Літературно-Наукового Вістника» томів I-XX. (1898-1902). Зладив В. Доманицький. – Львів, 1903. – С.10.
URL: <https://archive.org/details/zapysky91-109> (дата звернення: 25.01.2023).

Мирському, в якому просить про те, щоб «Літературно-науковий вістник» було допущено до розповсюдження в Росії на загальноприйнятих принципах цензури. Проте, тривалий час лист Михайла Сергійовича ніхто не розглядав, і тому 6 березня 1905 року він знову пише схожу за змістом петицію. В 1904 – на початку 1905 років питанням, щодо скасування нормативних актів, які обмежували можливість друкувати книги українською мовою та ввозити україномовні видання з-за кордону займалася імперська Рада Міністрів. Російські урядові структури стали досліджувати дані запити, та звернулися з цим питанням до Російської Академії Наук, Харківського та Київського університетів. Вищеперераховані установи висловилися за відміну указів, що забороняють книгодрукування українською мовою, тому Грушевський скористався цим, та оприлюднив реферат, у якому йдеться про шкідливість заборони друкованого українського слова ¹.

Але укази, які були спрямовані на придушення української мови діяли допоки не настало революційне піднесення восени, 1905 року. Після того, як їх було скасовано російська влада зробила все для того, щоб не допустити проникнення в Російську імперію видань, випущених в Галичині. Перш за все – це нова митна угода з Австрією. Що вона означала? З 1 березня 1906 року було введено міждержавну домовленість за якою в Росію неросійськомовні видання допускалися безкоштовно, але українську мову було прирівняно до російської, а тому на такі видання накладалося мито в розмірі сімнадцяти рублів за один пуд вантажу, що в результаті збільшувало ціну майже вдвічі. Михайла Грушевського обурило така ідентифікація української та російської мов, тому заручившись підтримкою керівництва Наукового товариства імені Шевченка, та дирекції «Українсько-Руської Видавничої Спілки» вони вирішили відправити заяви до департаменту митних зборів російського міністерства фінансів, де виразили рішучу незгоду з штучним прирівнянням української мови до російської. Грушевський М. С. у своїй статті «З біжучої хвилі. Новий кордон» агітував різні видавничі

¹ Петербурзька Академія Наук в справі знесення заборони українського слова. – Львів, 1905. – 48 с.

товариства, що також передплачують україномовні видання з Австро-Угорщини долучатися до цієї ініціативи ¹. Але, не зважаючи на всі заходи, які були спрямовані на те, щоб скасувати мито були безрезультатними.

У зв'язку з тим, що було введено митну угоду, на території Наддніпрянщини стали з'являтися власні літературно-наукові органи зв'язку, а тому зв'язок «Літературно-наукового Вістника» з українським суспільством та літературними колами в російській державі починає послаблюватися. Внаслідок цього, журнал, який було задумано як всеукраїнський літературно-науковий орган ризикував стати звичайним провінційним галицьким виданням. Щоб запобігти цьому, Михайло Грушевський вирішує видавати журнал за участю редакцій з Львова та Києва ². Діяч прийшов до такого рішення не лише через турботу про майбутню долю журналу, а й через загальні національні інтереси, адже він хотів домогтися зближення Галичини з Україною, для посиленої співпраці українських культурних сил. З іншого боку, було вигідно друкувати українські видання в Росії, адже при їх надходженні в Австрію мита не було ³. М. С. Грушевський був впевнений, якщо перенести «Вістник» до Києва, то це б допомогло концентрувати український рух в єдиному історичному центрі України, але не дивлячись на ентузіазм діяча, київські колеги цю ідею мало підтримували. У кінці 1905 року, коли Федір Матушевський повернувся з-за кордону, він привіз дану пропозицію від Михайла Сергійовича. Почувши її, Борис Грінченко одразу був проти, посилавшись на те, що на території Росії не стабільна політична ситуація, що у разі перенесення журналу до Києва, ризик його закриття збільшується в рази, а також «огаличанений» «Вістник», навряд чи буде мати успіх на Східній Україні. У результаті позиція Б. Грінченка отримала перемогу, а Грушевського сповістили про те, що краще створити на території

¹ Грушевський М. З біжучої хвилі. Новий кордон // ЛНБ. – 1906. – Т.34. – С.380-383.

URL: <https://chtyvo.org.ua/literature/publicistika/12803-z-bizhuchoyi-hvili-novij-kordon.html> (дата звернення: 05.02.2023).

² Грушевський М. До наших читачів в Галичині // ЛНБ. – 1906. – Т.36. – С.5-8.

URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/DoNashyxChytachivVGalychyni.html> (дата звернення: 05.02.2023).

³ Грушевський М. До наших читачів в Галичині... С.1-6.

Наддніпрянщини нове самостійне літературне видання ¹. Проте, М. Грушевський не здавався, а тому в серпні 1905 року, він особисто приїздить до Києва, щоб обговорити питання перенесення «Вістника» віч-на-віч. Проте, переговори між М. Грушевським та Б. Грінченком лише призвели до ще більшого напруження взаємин між ними. Євген Чикаленко спробував запропонувати компромісне рішення, мета якого – це об'єднання «Літературно-наукового вістника» з «Новою Громадою». Спочатку, Грушевському сподобалася дана пропозиція, але потім він побачив, як Грінченко виступає лише проти неї, та відмовився ².

У результаті дійшли до висновку, що українська суспільність не була готова спонсорувати два однакові видання, було вирішено перенести «Вістник» до Києва, адже «Нова Громада» в кінці 1906 року не принесла доходу, а навпаки – дефіцит, і меценати не бачили далі сенсу вкладати в неї свої кошти ³. Коли видання було перенесено з'явилося багато труднощів. Перш за все – це київські друкарні та персонал, адже вони звикли набирати текст інакшим правописом. Тому, внаслідок цього гостро постало питання знайти людей, що були добре обізнані в сфері української філології. Якщо розглядати Київську редакцію, то на початку роботи, що сприяла налагодженню редагування «Літературно-наукового вістника» дуже допомогли Іван Джиджора та Іван Кревецький, які були надіслані Михайлом Сергійовичем зі Львова, пізніше Юрій Тищенко взяв на себе основні тягарі турбот редакції ⁴.

Важливий той факт, що Михайло Грушевський дуже сильно опікувався цим виданням. Адже він хотів, щоб воно було своєрідним символом українства. Тому, його турбувало питання про те, щоб журнал було

¹ Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – К., 1991. – 400 с.

² Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925-1926. – Ч.1-3. – 127 с.

URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_\(1861–1907\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_(1861–1907)) (дата звернення: 15.02.2023).

³ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917 рр.). – Львів, 1931. – 496 с.

URL: <https://archive.org/details/chikalenko-1907-1917/%20-%20Щоденник%20%281907-1917%29/> (дата звернення: 15.02.2023).

⁴ Тищенко Ю. Перше знайомство з проф. М.С.Грушевським (Уривок з споминів) // Відродження: Календар-альманах. – Буенос-Айрес, 1954. – С.138-139.

своєчасно випущено, щоб він надійшов передплатникам без затримок, і щоб це втілити в життя, Михайлу Грушевському досить часто доводилося нагадувати працівникам щодо строків виконання робіт.

Редакція «Літературно-наукового вістника» мала власний графік щодо виконання робіт, у зв'язку з перенесенням видання до Києва він дещо змінився та виглядав наступним чином. Перш за все, усі публікації, які планували розміщувати у новому номері необхідно було надіслати не менше, ніж за пів місяця до виходу номера. Ще з львівських часів, було збережено традицію за якою примірники, що були призначені для Галичини мали вийти з друку перед першим числом кожного нового місяця, але ті, що були призначені для розповсюдження на території Наддніпрянщини виходили пізніше. Зазвичай, різниця відхилень від цього графіку не перевищувала десять-дванадцять днів і, найчастіше, складала десять-чотирнадцять днів, в екстремальних випадках до двадцяти днів. Журнал транспортувався залізницею до поштових відділень як Росії, так і Галичини.

Після переміщення друку журналу «Вістник» до Києва, силові структури, зокрема Київське жандармське управління, здобули більшу владу над термінами виходу журналу, його змістом і діяльністю редакційного комітету, і реакція цього репресивного органу проявилася досить оперативно. Січень 1907 року – відбується обшук у редакції, як результат було затримано співробітників редакції, а рукописи заарештовано. Більше того, після двох тижнів з моменту виходу першого номера (у 1907 році), «Літературно-науковий вістник» було адміністративно заборонено у Києві на весь період воєнного стану, з причини визнання його «вредным направлением». Михайло Сергійович був занепокоєний ситуацією, що склалася, адже вони могли втратити досить чимало передплатників, тому він пропонував надіслати їм інший часопис. Але ситуація вирішилася сама собою, адже 31 січня у Києві було відмінено воєнний стан, і проведення такої акції було не потрібне. Тому, редакція «Літературно-наукового вістника» розпочинає якнайшвидші приготування до випуску нового номеру журналу, а сам Грушевський у

статті «Pro domo» намагається пояснити читачам що сталося, чому вони вчасно не отримали свої видання. Також, у вищеназваній статті Михайло Сергійович ділиться інформацією про те, що хоче випускати журнал з більшою кількістю сторінок, замість дванадцяти – двадцять чотири-двадцять п'ять ¹. Звісно, що він мав на меті не лише пояснити причини затримки журналу, а й агітувати населення на підтримку національної преси.

З ім'ям Михайла Сергійовича Грушевського багато років, а саме сімнадцять «Вістник» був тісно пов'язаний, та виконував поставлену ним місію:

- забезпечував українське суспільство актуальною інформацією про події зі сфери культури, та політики, що відбувалися у цивілізованому світі;
- працював на користь національного відродження;
- сприяв об'єднанню українських культурних сил та наближенню територій, що були розділені державними кордонами.

Отже, така спрямованість і визначила мету журналу як позапартійного, всеукраїнського видання. Місячник розглядав соціальні проблеми, але в ньому ніколи не було пропаганди класової боротьби. Чому ми вирішили це виділити? Тому, що Михайло Грушевський працював, та залучав до роботи в журналі представників з різними політичними поглядами. У «Літературно-науковому вістнику» працювали люди без приналежності до партій, а також їх різні представники, зокрема: радикали, націонал-демократи, кадети, радикал-демократи, соціал-демократи тощо ². Отже, незважаючи на легкополітичну спрямованість журналу, та відносну однобічність його випусків, на його сторінках завжди можна було побачити різні думки, погляди та позиції.

¹ Грушевський М. Pro domo // Рада. – 1907. – 11 лютого. – 2 с.

URL: <https://xp4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/8/7/5/1/68751.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).

² Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917 рр.). – Львів, 1931. – 496 с.

URL: <https://archive.org/details/chikalenko-1907-1917/%20-%20Щоденник%20%281907-1917%29/> (дата звернення: 20.02.2023).

Робота над журналом «Літературно-науковий вістник» не заважала Михайлу Сергійовичу займатися іншими видавничими проєктами, головна ма яких – поширення української ідеї. М. Грушевський читав курс української історії у Парижі, у вільній російській школі суспільних наук, після цього у 1903 році він захотів видати його у форматі книги. Але, коли «Очерк истории украинского народа» був готовий російською мовою виявилось, що видавцям вона не вигідна, і вони не будуть її публікувати ¹. Все ж, на свій страх та ризик діяч вирішує публікувати книгу, і йому це вдалося, книга вийшла друком літом 1904 року.

У 1905 році, на території Росії зростає визвольний рух, тому Грушевський розпочинає активну пропаганду стосовно українського питання в пресі. Проте, відносини не завдались вже з першими російськомовними ліберальними виданнями. Наприклад, він надіслав свою статтю про окатоличених холмських уніатів до петербурзького журналу «Сын Отечества», а її було опубліковано зі значними змінами. Редакція «Киевских Откликов» літом 1905 року відмовила публікувати статтю Михайла Сергійовича «К польско-украинским отношениям Галиции», в результаті чого відносини між діячем та керівництвом видання, які вже були не досить гарними, зіпсувалися ще більше. Тому, науковець активно закликає до російських українців з метою створити російськомовний орган, який буде пропагувати українське питання. Пізніше, том 1905 року, діяч вирішує особисто відвідати міста та зробити в них агітацію. Спершу це був Київ, потім Харків та Одеса. Наступним пунктом мав стати Санкт-Петербург, але події, що відбулися завадили йому це зробити (страйки, маніфест 17 жовтня і т.д.), і він вирішує, що саме в таких умовах потрібно засновувати українську пресу, адже було оголошено нові правила про пресу.

«Громадська думка», або з 1906 року – «Рада», один із перших українських часописів, що було видано після введення в дію нових правил.

¹ Грушевський М. Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Статті по славяноведенню. – СПб., 1904. – С.293-304.
URL: <https://archive.org/details/ukrist1904> (дата звернення: -01.03.2023).

Цей часопис був, та би мовити, універсальним, адже його цільова аудиторія це й освічені люди, і робітничі класи. Тому, це у цьому виданні зазвичай друкували інформацію, яка була легко написана, та зрозуміла різним верствам населення. Але часто такий підхід викликав суперечки, тому було прийнято рішення про проведення реформ стосовно цього часопису, його було реорганізовано для читання суто людьми інтелігентного середовища ¹. У зв'язку зі змінами, Михайло Сергійович взяв спочатку на себе обов'язки редактора. Пізніше, за його ініціативи було запрошено до роботи нових людей: М. Лозицького, С. Петлюру, Л. Старицьку-Черняхівську ².

Коли на території Росії розпочалася ера конституціоналізму, в українського народу з'явилися нові завдання, зокрема: національне та політичне просвітництво серед трудящих класів. Михайло Сергійович це розумів, і у своїй статті, що має назву «О любви к Отечеству и народной гордости» він писав, що: «Слабою стороною українського руху було те, що до цього часу через заборони та перепони його ідеї не могли ширитись на території Росії, та серед її народних мас» ³.

Після того, як 17 жовтня було проголошено маніфест, Михайло Сергійович прекрасно розуміючи, що потрібно освідомити широкі верстви українського населення в національно-політичному аспекті вирішує написати та опублікувати коротку історію України ⁴. У вересні 1906 року, діяч розпочинає свою роботу над книгою, він хоче видати її у максимально короткі терміни. В той час, як він працює над книгою, розпочинає паралельно вести перемовини про те, щоб роботу опублікувало петербурзьке видання «Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг».

¹ Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925-1926. – Ч.1-3. – 127 с.
URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_\(1861–1907\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_(1861–1907)) (дата звернення: 01.03.2023).

² Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925-1926. – Ч.1-3. – 127 с.
URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_\(1861–1907\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_(1861–1907)) (дата звернення: 01.03.2023).

³ Грушевський М. «О любви к отечеству и народной гордости» // Литературно-Научный Вестник. – 1907. – Т.38. – С.118.

URL: <https://chtivo.org.ua/literature/publicistika/12762-na-ukrayinski-temi-o-ljubvi-k-otechestvu-i-narodnoj-gordosti.html> (дата звернення: 01.03.2023).

⁴ Грушевський М. З першої передмови // Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1913. – 526 с.

URL: <https://textbook.com.ua/istoriya/1475227306> (дата звернення: 01.03.2023).

Грушевський М. С. ймовірно хотів написати та видати працю в найкоротші терміни, та зробити її дешевою, доступною кожному через те, що проходила передвиборча кампанія до II Державної Думи. Ця думка підкріплюється фактом того, що в епілозі видання Грушевський хотів розмістити «Політичну програму», але йому радили цього не робити, через можливий арешт всієї книги.

Михайло Сергійович всяко не хотів допустити того, щоб «Політичну програму» прибрали з його книги, а тому попросив Петра Стебницького, щоб той у свою чергу порадився з Олександром Лотоцьким, який був добре обізнаним у питаннях цензури. У результаті було вирішено, якщо Лотоцький дасть позитивну відповідь, то надрукують тисячу примірників, що будуть призначені для розповсюдження на території Галичини, а в разі негативної відповіді – лише десять авторських екземплярів. М. Грушевський продумав також свої дії на крайній випадок, він хотів дещо змінити формулювання «Політичної програми». Але ситуація вирішилась так, що «Політична програма» була пропущена цензурою у більшості примірників ¹.

Сподівання Михайла Грушевського на швидкий випуск книги не виправдалися, адже одна з головних причин – це те, що у нього був не надто розбірливий почерк. Враховуючи те, що сам діяч розумів, що книгу не вийде видати в той термін, який було заплановано, він хоче перед відкриттям II Державної Думи хоча б видати газету. Такою газетою стала «Рідна справа – Думські вісті», яка вперше вийшла друком 12 квітня 1907 року. Ім'я Михайла Сергійовича в ній, як дописувача ми бачимо лише з 5-го номера, проте його публікацій ми так і не побачили, через закриття видання.

Перші примірники своєї довгоочікуваної книги «Про старі часи на Україні. Коротка історія України» діяч отримав лише 24 березня, 1907 року. Книга швидко набирала популярність, наприклад, у Львові приблизно за місяць було продано майже тисячу примірників.

¹ Грушевський М. Про старі часи на Україні. – СПтб., 1907. – 175 с.

Тижневик, що мав назву «Село» був започаткований Михайлом Сергійовичем у 1909 році, і призначався для хліборобів та робітників. Це видання було різноманітним, адже у ньому публікувалися найрізноманітніші статті, наприклад: про життя України, Росії та закордону у суспільно-політичній сфері, публікації з сфери медичних та природничих наук, невеликі за обсягом художні твори, відповіді на запитання читачів та багато іншого. Відомо, що близько сімдесяти статей, що публікувалися у цьому виданні належали Михайлу Сергійовичу Грушевському. У видавництві даного тижневика завдяки Грушевському було задіяно чимало діячів, таких як Микола Біляшевський, Володимир Винниченко, Михайло Коцюбинський та інші. Якщо розглядати загальну тематику видання, то сам Грушевський зазначав, що видання було здебільшого просвітницьке, ніж агітаційне, але Євген Чикаленко був не згодний з цією думкою.

Даний тижневик особливо був популярний у сільській верстві населення. Існує інформація про те, що сільські маси часто ходили спеціально до залізничних станцій, які знаходились далеко, щоб придбати цю публікацію. Не малий інтерес «Село» мав і в адміністративних колах. Майже кожного місяця його штрафували за цензуру ¹.

Півтора роки проіснував тижневик «Село», адже в 1911 році його припинили публікувати, через тиск репресій. Вихід з ситуації, що склалась було знайдено такий: передплатникам «Села» було запропоноване нове видання, під назвою «Засів».

Завдяки зусиллям Михайла Сергійовича було створено пресу, у якій пропагувалося українське питання саме у російському середовищі. «Украинский Вестник» – це петербурзький журнал, який виходив з 1906 року та став ініціатором даного напрямку. Стаття М. Грушевського, що мала назву «Задачи «Украинского Вестника»» розпочинала перший номер журналу та розповідала про те, що російський народ не є достатньо обізнаним у національному, та й в принципі українському питанні. На думку

¹ Сірий Ю. [Тищенко Ю.] З історії видавничої і книгарської справи в Україні. – Прага, 1940. – 235 с.

діяча, ця проблема крилась в тому, що народ Росії ніколи не пригнічували, та не обділяли, а саме тому вони ніколи й не задумувались на дану тематику. Головними завданнями «Украинского Вестника» на думку Михайла Сергійовича були: розкриття українського питання з точки зору історичного, соціального та економічного аспектів; підкреслити вагомість України серед інших областей у рамках оновленої Росії; сприяти тому, щоб розв'язати національне та регіональне питання в цілому. Але попри ці поставлені завдання, сам науковець підкреслював, що видання не буде суто націоналістичним.

Також, варто згадати, що Михайло Сергійович працював над проєктами, які мали пропагувати українську ідею серед міжнародної аудиторії, що складається з різних читачів, які походять з різних країн. Він хотів видавати історію України різними західноєвропейськими мовами, передусім німецькою, англійською, французькою. Варто зазначити, що Грушевський вважав найкращим варіантом видати «Історію України-Руси» німецькою мовою. На це існує декілька причин. Перша, полягає в тому, що такий варіант полегшив би складнощі перекладу, та був би не надто дорогим. Друга – це велика аудиторія читачів. Третя заснована на думці, що серед німецького населення буде простіше знайти видавця, який погодиться оплатити частину витрат за публікацію.

Грушевський М. С. вважав, що при введенні в обіг термінів «Україна», «український» відбудеться широке розповсюдження та поширення «української ідеї». Цим самим, він сподівався, що менше людей будуть вживати терміни «малоросійський», та подібні йому, адже це продовжувалося не одне століття. Ідея українства проходить через все життя та діяльність Михайла Грушевського, вона відображається у його діях, його творах та публікаціях.

Як ми зазначали вище, він вважав, що видавничою діяльністю можна піднести український образ поступовим демократичним рухом. Своїми діями він популяризує українську літературну мову. Підбираючи та аналізуючи

кожен твір, що буде входити до видання він намагається пропагувати ідею єдиної, об'єднаної України.

Виходячи з усього вищенаписаного, ми можемо зробити висновок, що Грушевський перебуваючи у різних амплау, будь то видавець чи редактор, публіцист чи критик майже завжди справляється з поставленою метою.

ВИСНОВКИ

Михайло Сергійович Грушевський – це людина з великої літери, він був вченим та політичним мислителем, демократом та гуманістом, одним з ініціаторів та ідеологів відродження Української держави, саме він зробив неоцінний вклад у з'ясування та вирішення питань та проблем національного характеру, зумів пробудити національну свідомість нашого народу, українське національне відродження. Він увійшов в історію, як неординарна особистість, що була всебічно розвинена: історик, політичний, громадський, культурний діяч. Михайло Сергійович жив у складні часи, але не зважаючи на ці обставини, він багато чого зробив за життя, його згадують та досліджують після смерті.

Пропонуємо коротко розглянути найвидатніші періоди життя Михайла Сергійовича та досягнення, що були протягом них. Одним з перших таких періодів вважають, так зване, «галицьке двадцятиліття». Саме в цей період М. Грушевський успішно поєднував роботу в університеті з суспільною, політичною, культурною діяльністю. Варто підкреслити, що кожен з вище перелічених напрямків все ж мав політичне забарвлення. Мета діяльності діяча в цей період була зумовлена двома напрямками. З одного боку, він хотів пропагандувати українську ідею в позаукраїнському етнічному просторі, а з іншого – прищепити національну самосвідомість серед широких верств населення. Але все ж інтерес громади у цей період явно домінував над суто політичним.

Світобачення Михайла Сергійовича в суспільно-політичній сфері загалом склалося в гімназійно-університетські часи. Його формування можна поділити на два основних етапи. Дитинство та роки навчання в Тифліській гімназії – це перший етап. Саме під час цього етапу розпочалося формування суспільно-політичних поглядів завдяки родинному середовищу, та українознавчій літературі. 1886-1894 роки, тобто період навчання в Київському університеті – це другий етап. Під час нього у історика

формуються політичні погляди, під впливом викладацького складу університету, самоосвіти та Київської Громади.

У період перших чотирьох років, що Михайло Грушевський провів у Львові над ним ще тяжіють ідеологічні імперативи, які було успадковано під час перебування у Київській Громаді, і він хоче реформувати Галичину так, щоб з неї розпочалося визволення країни від чужинців, та об'єднання українських земель, але в той же час він знайомиться з колоритом Галичини, та проходить етап переоцінки та переосмислення цінностей.

З 1894 по 1914 роки, діяльність Михайла Сергійовича у громадянській та політичній сфері має широкий всеукраїнський характер. Адже саме в цей період він має багато можливостей впливати на громадську та політичну сфери життя різних українських земель, розділених державними кордонами. Через те, що діяч був одночасно російським підданим, та австрійським професором він не міг себе повністю проявити, як політичний діяч, тому частіше виступав теоретиком, мислителем та аналітиком у цій сфері.

Період галицького двадцятиліття, та його громадсько-політична діяльність сильно вплинули на його суспільно-політичні погляди. До українського демократичного руху його привели принципові демократичні переконання та глибока відданість національній ідеї. Цікаво, що в період з 1894 по 1914 року, Грушевський М. С. усвідомлено уникає висвітлення своєї прихильності до соціалістичної доктрини, оскільки він прекрасно розуміє, що це може зробити його неприйнятною особою, що в Австрійській, що в Російській імперіях.

Політичний центризм Грушевський віддано та непохитно підтримує та сповідує під час галицького періоду життя. Варто зазначити, що для нього він є одним з принципів практичної політики, а не тільки політичним кредо. Українська радикально-демократична партія з'являється у грудні 1905 року саме завдяки тому, що Михайло Сергійович розглядав сильне центристське політичне ядро як одну з необхідних умов національної консолідації, а тому

він включався в переговори між радикалами Галичини та опозиційними народовцями.

Михайло Грушевський не боявся співпрацювати з молодими людьми, не боявся їм делегувати роботу з складними та відповідальними завданнями під час своєї громадсько-політичної діяльності. І це принесло йому користь, адже через отриману довіру молодь часто підтримувала діяча у його задумах.

Часто, ранню епоху українського парламентаризму в Російській імперії пов'язують з іменем Грушевського Михайла Сергійовича. Адже він активно працював у цій сфері: приймав активну участь у створенні фундаменту українського парламентаризму, проводив конструктивну роботу, щоб встановити контакти між українськими думськими фракціями та подібними організаціями і групами інших національностей, послідовно пропагував національну програму, та проводив агітацію проти антиукраїнських рішень.

М. С. Грушевського можна сміливо вважати символом відродження української національної свідомості кінця XIX – початку XX століть. Адже протягом багатьох років він через різну діяльність, зокрема адміністративну, наукову, освітню, культурну вів боротьбу за розвиток української мови. Згадуючи про Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка зазначають, що коли Грушевський був його головою, у період з 1897 по 1913 роки, товариство досягло свого розквіту. Окрім того, варто зазначити, що Михайло Сергійович залучав до НТШ не лише науковців з досвідом, але й ряд українських молодих вчених, зокрема: Остапа Терлецького, Дениса Коренця, Мирона Кордубу, Івана Джиджору, Василя Герасимчука та інших.

Без жодних сумнівів, «Історія України-Руси» є вирішальним досягненням у науковій кар'єрі Грушевського, адже над нею він працював майже протягом всього свого життя. Безліч сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків висловлюють свої симпатії до цієї праці.

Грушевський був одним із найвидатніших політичних діячів. Враховуючи те, як він досконало знав історію українського народу, він найкраще для свого періоду розумів як важлива є українська державність для

забезпечення свободи політичного і економічного життя народу, а також для створення демократичних умов для національного розвитку. Він намагався робити все послідовно для досягнення поставленої мети. Спочатку був викладачем, потім головою Української Центральної Ради, а пізніше першим президентом Української Народної республіки. Він ставив собі завдання, які виконував, і ось це президенство є найвищим результатом для нього, адже він свої ідеї державного будівництва. Період в якому відбувалося творення тодішньої Української Народної республіки був складним, але незважаючи на це, завдяки Грушевському Україна стала суверенною, незалежною та демократичною державою.

Свою видавничу діяльність Михайло Грушевський розпочав з метою просування «української ідеї». Він вважав, що видавничою продукцією в основному визначається культурна ідентичність нації. Саме тому, публікуючи свої статті, книги він хотів створити гарне уявлення про нашу державу. Кожен його видавничий проєкт мав своє диференційоване призначення, але незважаючи на це всі вони мали демократичний характер.

Видавнича діяльність міцно ґрунтувалася на принципі всеукраїнства. Діях намагався створити умови для розвитку загальноукраїнської літературної мови саме шляхом різних та широких видавничих зусиль. У 1907 році Грушевський переміщує видання «Літературно-наукового вістника» до Києва, через своє прагнення сформувати єдиний культурний простір для українського народу, вважаючи що це є базою для створення єдиної сучасної нації. Михайло Сергійович розумно підходив до пропаганди ідеї об'єднання України, том він делікатно обирав матеріали, які стосуються різних регіонів, щоб раптово не створити нових проблем між ними.

Варто зазначити, що Михайло Сергійович Грушевський належав до тієї категорії діячів, які не були занурені у шалений біг за миттєвими політичними успіхами, які принесли б миттєві результати та вигоди. Він відіграв одну з найголовніших ролей у періоді українського національно-

державного відродження, що охоплював всі аспекти життя українського народу, та його боротьби за українську націю і культуру.

Завдяки багатоаспектній діяльності Михайла Сергійовича ми знаємо його, як автора визначних досліджень, як одного з ключових творців українського відродження, як історика, як видатного культурного, громадського, та політичного діяча. Всі його здобутки важко переоцінити, адже він зробив великі внески у розвиток нашої держави, нашої історії. Велич Михайла Грушевського і неперевершене значення його творчої спадщини для українського народу є безсумнівними.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Вісти з Центральної Ради. – 1917. – № 10.
2. Грушевський М. «О любви к отечеству и народной гордости» // Литературно-Научный Вестник. – 1907. – Т.38. – С.118. URL: <https://chtivo.org.ua/literature/publicistika/12762-na-ukrayinski-temi-o-ljubvi-k-otechestvu-i-narodnoj-gordosti.html> (дата звернення: 15.01.2023).
3. Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – К., 1991. – 400 с.
4. Грушевський М. Pro domo // Рада. – 1907. – 11 лютого. – 2 с. URL: <https://xp4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/8/7/5/1/68751.pdf> (дата звернення: 12.01.2023).
5. Грушевський М. Автобіографія // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С.206.
6. Грушевський М. Автобіографія. – Львів, 1906. – С. 1.
7. Грушевський М. Велика хвиля // Вільна Україна / М. Грушевський. — К., 1917. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна_Україна_\(Грушевський\)/Повороту_нема](https://uk.wikisource.org/wiki/Вільна_Україна_(Грушевський)/Повороту_нема) (дата звернення: 20.12.2022)
8. Грушевський М. До наших читачів в Галичині // ЛНВ. – 1906. – Т.36. – С.5-8. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/DoNashyxChytachivVGalychyni.html> (дата звернення: 11.01.2023).
9. Грушевський М. З біжучої хвилі. Новий кордон // ЛНВ. – 1906. – Т.34. – С.380-383. URL: <https://chtivo.org.ua/literature/publicistika/12803-z-bizhuchoyi-hvili-novij-kordon.html> (дата звернення: 11.01.2023).

10. Грушевський М. З першої передмови // Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1913. – 526 с. URL: <https://textbook.com.ua/istoriya/1475227306> (дата звернення: 12.01.2023).
11. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славянознавству. – СПб., 1904. – С.293-304. URL: <https://archive.org/details/ukrist1904> (дата звернення: 12.01.2023).
12. Грушевський М. Про старі часи на Україні. – СПб., 1907. – 175 с.
13. Грушевський М. С. На порозі нової України : гадки і мрії / М. С. Грушевський. – Київ: Друк. акц. т-ва "Петро Барський у Києві", 1918. – 120 с.
14. Грушевський М. С. Автобіографія 1906 р. / А. П. Демиденко (упоряд.). К., 1992. – С. 197–213.
15. Грушевський М. С. Автобіографія, 1914–1919. / А. П. Демиденко (упоряд.). К. : Веселка, 1992. – С. 214–220.
16. Грушевський М. С. Між Москвою й Варшавою / М. С. Грушевський. – 64 с.
17. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. - №9-12. – С. 138.
18. Грушевський М. Щоденник (1883-1888 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №3-5. – 49 с.
19. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова // Діло. – 1898. – 22 червня. – 8 с.
20. Грушевський М. Як я був колись белетристом? // М. Грушевський. Під зорями. – К., 1928. – С. 8.
21. Діло. – 1894. – 1 жовтня. – С.10.
22. Зоря. – 1897. – Ч.21. – С.420. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Zoria/> (дата звернення: 10.01.2023).
23. Петербурзька Академія Наук в справі знесення заборони українського слова. – Львів, 1905. – 48 с.

24. Промова освіти УРСР В. П. Затонського на похоронах акад. М. С. Грушевського // Вісті Всеукраїнської Академії Наук. – 1934. – Ч.6-7. – С.35-36.
25. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925-1926. – Ч.1-3. – 127 с. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_\(1861–1907\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Спогади_(1861–1907)) (дата звернення: 12.01.2023).
26. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917 рр.). – Львів, 1931. – 496 с. URL: <https://archive.org/details/chikalenko-1907-1917/%20-%20Щоденник%20%281907-1917%29/> (дата звернення: 12.01.2023).

Література

27. Алексієвець М. М. Роль М. Грушевського у піднесенні національної самобутності українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець, О. П. Трум. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 104 с.
28. Алексієвець М., Алексієвець Л. Михайло Грушевський в контексті сучасності. УДК 94 (477). С. 3. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiievets_Mykola/Mykhailo_Hrushevskiy_v_konteksti_suchasnosti.pdf (дата звернення: 21.12.2022).
29. Андрусак М. Михайло Грушевський. Перший президент Української держави, історик-політик-культурний діяч // Літопис “Червоної Калини”. – 1935. – Ч.1. – С.2-4.
30. Антонович М. Михайло Грушевський в листуванні Івана Франка // Український історик. – 1992. - №1-4. – С.293-300.
31. Багалій Д. Академік М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. - №1. – С.160-217.
32. Белоусенко А. [Лотоцький О.] На общественном посту (М.С.Грушевский как общественный деятель) // Украинская жизнь. – 1916. – №12. – С.17-29.

33. Білокінь С. З епістолярної спадщини (листи М. Лисенка до М. Грушевського) // Музика. – 1989. - №5. – С.20-22.
34. Бонк В. Політична діяльність Михайла Грушевського. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 24-27.
35. Бочковський О. М. Грушевський як соціолог // Кооперативна республіка. – 1935. – Ч.11. – С.313-321.
36. Бурлака Г. Листи М. Грушевського до І. Франка // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992. – С.244-260.
37. Верстюк В. Ф. Грушевський М. С. у перший період діяльності Центральної Ради / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37–50.
38. Верстюк В.Ф. УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА (УЦР) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Tsentralna (дата звернення: 20.10.2022 р.)
39. Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського (Вступ до грушевськознавства) // Український історик. – 1984. – №1-4. – С.7.
40. Винар Л. Михайло Грушевський в історії України. С. 1-6.
41. Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. 304 с.
42. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича // Український історик. – 1966. – №3-4. – С.26.

43. Винар. Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (1892-1930). – Мюнхен, 1970. – 215 с.
44. Винар. Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка // Український історик. – 1969. – №1-3. – С.5-46.
45. Витанович І. Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч // Кооперативна республіка. – 1935. – Ч.1. – С.7-15.
46. Гирич І. Архів М. Грушевського як джерело до вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко): Автореф. дис.... канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.
47. Гісцова Л. Листи М. Коцюбинського до М. Грушевського // Записки НТШ. – 1992. – Т.224. – С.228-294.
48. Грушевський М.С. – визначний український історик, літературознавець, вчений-правознавець, академік АН УРСР та АН СРСР, громадський діяч, Голова Центральної Ради в 1917– 1918 р.р.: матеріали наукпракт. конф., 30 вересня 2006 р., присвяч. 140– й річниці від дня народж. М.С. Грушевського / ред.: В. Шкварець; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Миколаїв. навч.-наук. ін-т. – Миколаїв, 2006. 152 с.
49. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. —Львів, 1994. – С. 94.
50. Дзендзелівський Й. Листи М. Грушевського до В. Ягича // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі: Записки НТШ). – 1992. – Т.224. – С.283-288.
51. Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – №1-2. – С. 10-11.
52. Дорошенко В. М. Грушевський: громадський діяч, політик і публіцист // Овид. – Чикаго, 1957. – Ч.6; 10; 11.

53. Дорошенко В. Перший президент відновленої української держави // Овид. – Чикаго, 1957. – Ч.1;2-3.
54. Дудко В. Фрагменти епістолярного діалогу (Листи М. М. Коцюбинського до М. Грушевського) // Дніпро. – 1989. - №9. – С.122.
55. Єфремов С. На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського // Український історик. – 1995. - №1-4. – С.167-179.
56. Журавльов С. А. Еволюція поглядів М. С. Грушевського на Українську державу / С. А. Журавльов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : «Історія та географія». – 2012. – Вип. 44. – С. 211–215.
57. З соціально-національних концепцій В.Антоновича // Україна. – 1928. - №5. – С.3-16.
58. Зайончковський П.П. Российское самодержавие в конце XIX столетия. – М., 1970. – С. 331.
59. Зашкільняк Л. Грушевський і Галичина (до приїзду у Львів 1894 р.) / Л. Зашкільняк // Михайло Грушевський і львівська історична школа. – Нью Йорк ; Львів, 1995. – С. 114–137.
60. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського / Л. Зашкільняк // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2-3. – С. 233–253.
61. Калакура Я. С. Михайло Грушевський – будівничий української держави / Я. С. Калакура // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 144–152.
62. Калина В. До питання про політичні й літературні стосунки І. Франка і М. Грушевського // Тези доп. та пов. наук.-теор. конф., присвяч 125-річчю від дня народження акад. М. Грушевського. – Івано-Франківськ. – 1991. – С.72-74.

63. Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час. – 1991. – №1. – С.61-70.
64. Копиленко А. Набросок к политическому портрету Михаила Грушевского // Государство и право. – 1992. - №4. – С.116-122.
65. Копиленко О. “Українська ідея” М. Грушевського: історія і сучасність. – К., 1991. – 182 с.
66. Копиленко О. “Я був і залишаюся федералістом” (державно-правові погляди М. С. Грушевського) // Радянське право. – 1991. - №6. – С.49-52.
67. Кордуба М. Приїзд проф. М. Грушевського до Львова // Вістник Союзу Визволення України. – 1916. – Ч.128. – С.795.
68. Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV – XVII ст.). – Львів, 1996. – С.557-622.
69. Крип’якевич І. Михайло Грушевський. – Львів, 1935. – 63 с.
70. Кутилова Л. Проблемы украинского национального движения в творчестве и политической практике М.С.Грушевского: Автореф. дис.... канд. ист. наук. – Томск, 1993. –19 с.
71. Мироненко О. М. – Михайло Грушевський. Історія вчень про державу і право. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/60416-mihaylo-grushevskiy-1866-1934.html> (дата звернення: 15.12.2022).
72. Міяковський В. До біографії М. Грушевського // Краківські статті. – 1994. – Ч.69. – С.3.
73. Музичук О. Листи С. Петлюри до М. Грушевського // Український історик. – 1991. – №1-4. – С.440; 1992. - №1-4. – С.438-448.
74. Нечиталюк М. Реформатор української журналістики // Вісник Львівського університету. – Серія журналістики. – Вип.17. – Львів, 1992. – С.57.
75. Нечуй-Левицький І. Зібр. тв.: У 10 т. – К., 1968. – Т.10. – 580 с.

76. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934) // Український історик. – 1964. - №1-2. – С.6-24; 1966. - №1-2. – С.6-14.
77. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський і українське національне відродження // Український історик. – 1964. – №2-3. – С.1-6.
78. Оглоблин О. Наукове Товариство ім. Шевченка в історії України // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1977. - №3-4 (55-56). – С.15.
79. Остапович М. Президент. Життя і діяльність Михайла Грушевського. – Львів, 1937. – 62 с.
80. Падох Я. Грушевський як учитель галицьких українців // Стрийська думка. – 1935. – Ч.2,3.
81. Рубач М. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії “трудового народу” (соціально-політичні погляди М. С. Грушевського) // Червоний шлях. – 1932. – №5-6 – С. 11-12.
82. Рудакевич О. Михайло Грушевський як політик та політичний мислитель. Тернопіль. ТНЕУ. 2017. С. 1. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21536/1/15-17.pdf> (дата звернення: 07.01.2023).
83. Серкіз Я. Вшанування пам'яті М. Грушевського галицькою пресою 1934-1935 // Українська періодика: історія і сучасність. Доп. та повід. 2-ої всеукр. наук. теор. конф. 21-22 грудня 1994 р. – Львів-Житомир, 1994. – С.120-121.
84. Синицина В. Листи М. Грушевського до М. Сумцова // Старожитності. – 1991. – Ч.7. – С.7.
85. Ситник О. Листи В. Антоновича до М. Грушевського // Український історик. – 1991. – №1-4. – С.117-134; 1992 р. – №1-4. – С.396-411.
86. Сірий Ю. [Тищенко Ю.] З історії видавничої і книгарської справи в Україні. – Прага, 1940. – 235 с.

87. Солдатенко В. Внесок М. Грушевського у розробку концепції національно-демократичної революції / Валерій Солдатенко // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 202–207.
88. Стороженко А. Происхождение и сущность украинофильства. – К., 1913. – 58 с.
89. Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінця XIX – початок XX століття) / В. Тельвак // Київська старовина. – 2002. – С. 3–28.
90. Тищенко Ю. Перше знайомство з проф. М. С. Грушевським (Уривок з споминів) // Відродження: Календар-альманах. – Буенос-Айрес, 1954. – С.138-139.
91. Франко З. І. Франко і М. Грушевський // Соціалістична культура. – 1989. – №10. – С.6-8.
92. Франко З. Михайло Грушевський і Іван Франко // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної ювілейної конференції у Львові, присвяченій 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. Львів, 1984. – С.291-295.
93. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.50. – 704 с.
94. Франко І. Передмова // Показчик змісту “Літературно-Наукового Вістника” томів I-XX. (1898-1902). Зладив В. Доманицький. – Львів, 1903. – С.10. URL: <https://archive.org/details/zapysky91-109> (дата звернення: 10.01.2023).
95. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. – К., 1914. – 158 с.
96. Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – 368 с.
97. Adamski Ł. Nacjonalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków. — Warszawa, 2011.

98. Bidlo J. Michal Hruševs'kyj / napsal Jaroslav Bidlo. — Praha: Nákladem České akademie věd a umění, 1935. — 43 s.
99. Gregorovich A. Michael Hrushevsky. The Traditional Scheme of «Russian» History and the Problem of a Rational Organization of the History of the East Slavs. — Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1965. — 24 p.
100. Hrushevsky M. The historical evolution of the Ukrainian problem / Michaelo Hrushevsky ; translated with the kind permission of the editor of La Revue politique internationale by George Raffalovich. — London: Garden city press. ltd., Letchworth, 1915. — 58 p.

Резюме

Дана дипломна робота має назву «М. С. Грушевський – культурний та політичний діяч». Вона присвячена дослідженню життя та діяльності Михайла Грушевського, як видатного політичного та культурного діяча. Мета дослідження – Метою дослідження є визначення його внеску у розвиток української культури та національно-політичного процесу.

У роботі було проведено аналіз його біографії, висвітлено активну участь у науковому дослідженні української історії та культури, яке принесло значний внесок у формування національної свідомості. Окрема увага приділена політичній діяльності Грушевського, зокрема його ролі в українському національно-визвольному русі.

Ключові слова: Михайло Сергійович Грушевський, політичний діяч, культурний діяч, українська культура, національно-політичний процес.

Resume

This thesis is entitled «M. S. Hrushevskyi is a cultural and political figure» It is dedicated to the study of the life and activities of Mykhailo Hrushevsky, as an outstanding political and cultural figure. The purpose of the study - The purpose of the study is to determine its contribution to the development of Ukrainian culture and the national-political process.

The work analyzed his biography, highlighted his active participation in the scientific research of Ukrainian history and culture, which made a significant contribution to the formation of national consciousness. Special attention is paid to Hrushevskyi's political activities, in particular his role in the Ukrainian national liberation movement.

Key words: Mykhailo Serhiyovych Hrushevskyi, political figure, cultural figure, Ukrainian culture, national-political process.